

వేదాంగాలు

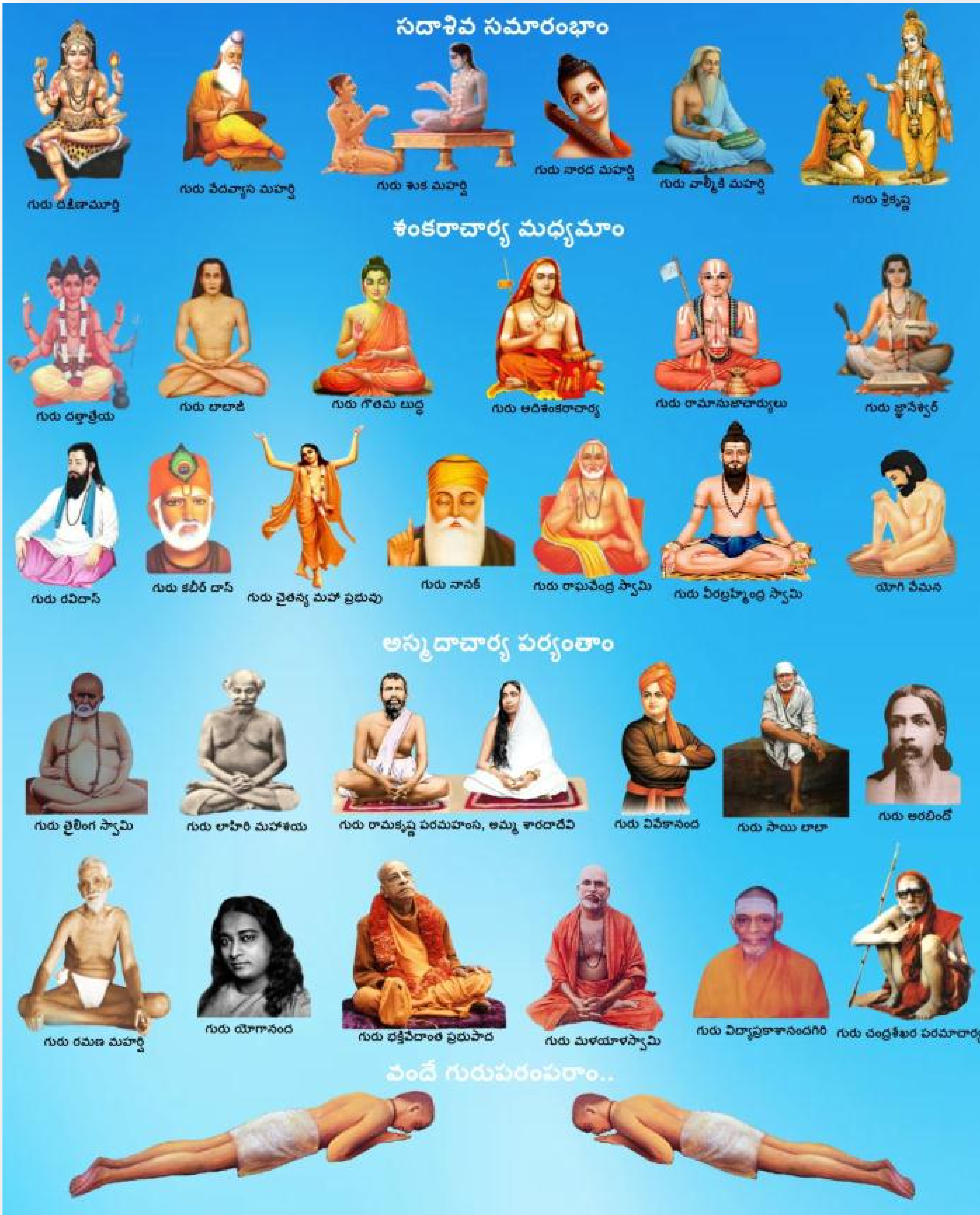
వ్యాకరణం

అలంకార వసంతము

సదాశివ సమారంభాం
గురు దక్షిణామూర్తి
గురు వేదవ్యాస మహర్షి
గురు శుక మహర్షి
గురు నారద మహర్షి
గురు వాల్మీకి మహర్షి
గురు శ్రీకృష్ణ
శంకరాచార్య మధ్యమాం
గురు దత్తాత్రేయ
గురు బాబాజీ
గురు గౌతమ బుద్ధ
గురు ఆదిశంకరాచార్య
గురు రామానుజాచార్యులు
గురు జ్ఞానేశ్వర్
గురు రవిదాస్
గురు కబీర్ దాస్
గురు చైతన్య మహా ప్రభువు
గురు నానక్
గురు రాఘవేంద్ర స్వామి
గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి
యోగి వేమన
అస్మదాచార్య పర్యంతాం
గురు త్రైలింగ స్వామి
గురు లాహిరి మహాశయ
గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి
గురు వివేకానంద
గురు సాయి బాబా
గురు అరబిందో
గురు రమణ మహర్షి
గురు యోగానంద
గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద
గురు మళయాళస్వామి
గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి
గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య
వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

"నేను" గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంధాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంధాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంధాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకి దాదాపు **5000** పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా http://www.new.dli.ernet.in), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(https://www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(http://www.microsoft.com) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంధాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంధాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in లేక http://www.dli.ernet.in
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంద వీడియోలు: https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంధపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020010003870

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్ధం **ఉచితంగా eBook** రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంధముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Sai**R**eal**A**ttitude**M**anagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్న్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

విజ్ఞానవర్ధినీ గ్రంథావళి ౮.

అలంకార వసంతము

తారణ వసంతము
౧౯౪౪

'శిరోమణి'
చలమచర్ల రంగాచార్యులు

యశోవైభవము

మహతితీఁగెల మ్రోఁగి మందాకినినిదోఁగి
పొందామరలమేలి పొలుపులెంచి
వాల్మీకిసూక్తి గుబాళించి మునిజన
పావనహృదయాలఁ బరిమళించి
కాళిదాసునిపల్కు కప్పురమ్ములు రేఁపి
భవభూతి వాక్సుధఁ బ్రీతిఫలించి
భోజరాజు పగిడి ముత్యాలు పైసేసి
భాస్కరు కరముల ప్రభదలిర్చి
మొల్ల మల్లెల ఘుమఘుమల్ గొల్లఁగొట్టి
నిఖిలవాఙ్మయ వీధి వెన్నెలలుగాయు
నీయశోవైభవమె యిందు నివ్వటిల్లు
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట్రామ!

అలంకార సత్కారము

మహితశబ్దావళి మధురార్థ నివహంబు
లలిత శరీర కల్పనము సేసి
సకలశోభాహేతు సద్వ్యంగ్య మర్యాద
దీపింపఁ బ్రాణప్రతిష్ఠఁ జేసి
గుణభావ సంగతి కొమరారఁ గూర్చి
వృత్తమహత్త్వల నెసఁగఁ జేసి
పాక రసాంచిత బంధుర రీతులు
విమలభక్తి నివేదితములు సేసి
మృదుల శయ్యోపచారముల్ మెఱయఁ జేసి
పదమలాలంకృతుల నిన్ను సత్కరింతు
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేటరామ !

శబ్దాలంకార పరిమళము

ఛేకానుప్రాసాలంకారము

స్వరూపము:- 'రెండేసి వ్యంజనముల జంటలకు వ్యవధానము లేకుండగ ఆవృత్తి గలిగిన ఛేకానుప్రాసమగును.'

ఉదా:- రాజరాజత్పదాంభోజ సద్గుణ రాజి
రాజిత! శ్రుతినమాళి రాజమాన!
భాసురధీరధీ! ప్రణతార్తి భంజన!
జనమనోరంజన సాంద్రచంద్ర!
శతపత్రపత్ర సమ్మిత నేత్ర! శుభ గోత్ర!
గోత్రవర్ధన సుచరిత్ర చైత్ర!
శ్రీరమణీమణీ శృంగారవన! వన
మాలికావాసిత మహితవక్ష!
అఖిల సజ్జన నిత్యకల్యాణ కేతు!
దుష్టదానవ కులమహాధూమ కేతు!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇట రాజరాజ; రాజిరాజి; జనజన; పత్రపత్ర; గోత్రగోత్ర; మణీమణీ; వనవన; అనివ్యంజన యుగ్మములకు వ్యవధానము లేకుండగ ఆవృత్తి గలుగుట నిది ఛేకానుప్రాసమైనది.

ఛేకులన విద్వాంసులు. వారికభిమతమైనది గావున దీనికీ పేరువచ్చినది.

వృత్త్యను ప్రాసాలంకారము

స్వరూపము:- 'సంఖ్యా నియమము లేక ఒక యక్షరమునకే గాని, రెండక్షరములకే గాని, మూఁడక్షరములకే గాని ఆవృత్తి గలిగినచో వృత్త్యను ప్రాసమగును.'

ఉదా:-

పాలు ప్రాలేయాల జాలు మేలగుమల్లె
పూలు వెన్నెలలు ముత్యాలస్రీలు
మేరుగైరిక వార సార మారుణజఫా
వారి రత్న ప్రభోదారస్మృతులు
వ్యాలోలసీల తమాల కాలోరగ
క్ష్వేళ కాళిందినీ వేల్లితములు
తేనెలు కపురంపు సోనలు నమృతంపు
వానలు మిన్నేటి జానుగతులు
సృష్టిసామగ్రిగాఁగ సృష్టించె ధాత
త్వద్యశంబు, శూరత, హేతి, వాలుఁగనులు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- మొదటి పాదము మూఁడవ పాదములలో లకారమునకును, రెండవ పాదమున రేఫకును, నాలుగవ పాదమున నకారము నకును అసకృదావృత్తి గలుగుట నిది వృత్త్యనుప్రాసమైనది

లాటానుప్రాసాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒకానొక తాత్పర్య విశేషము దోఁచుచు శబ్దార్థములు పునరుక్తములగు నేని లాటానుప్రాస మగును.'

ఉదా:-

జానకీపతినెంచు శబ్దంబు శబ్దంబు
చక్రపాణి వచించు శక్తి శక్తి
విష్ణుగాథలఁ దేలు వృత్తంబు వృత్తంబు
గోవిందుఁబొందిన గుణము గుణము
మురవైరి భూషించు భూషలు భూషలు
శ్రీనాథుఁడొప్పిన రీతి రీతి
సాకేతపతి మెచ్చు పాకంబు పాకంబు
శరధిశాయి వెలుంగు శయ్య శయ్య
రామచంద్రుఁడురంజించు రసము రసము
కమలలోచను వర్ణించు కవిత కవిత
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇందు 'శబ్దము శబ్దము' 'శక్తి శక్తి' మొదలగు పద యుగ్మములలో, ఆవృత్తములయిన పదములు స్వప్రయోగ సామర్థ్యమువలన భగవద్విషయిక కావ్యప్రయుక్తములైన శబ్దాదులే యుత్కృష్టములుగాని అన్యములు గావను తాత్పర్య విశేషమును గలిగించుచున్నవి కాన ఇది *లాటానుప్రాసమైనది.

---

*లాటదేశీయులకు ప్రియమైన అలంకారము గావున నిది లాటానుప్రాస మనఁబడుచున్నది.

పునరుక్తవదాభాసాలంకారము

స్వరూపము.- "అర్థము పునరుక్తమైనట్లు తోఁచు శబ్దములు ప్రయోగింపఁబడిన పునరుక్తవదాభాస మగును."

ఉదా:-

సత్కళానిధి రాజచంద్రుండు మృదుకర
రంజిత కువలయప్రథితయశుఁడు
తేజస్వి యూర్జస్వి దీవ్యత్ప్రతాపుఁడు
మిహిరుఁడులోకైక మిత్రమూర్తి
శంకరుం డుగ్రుండు శాసితకాముఁడు
వరరాజమకుటుండు పురహరుండు
సుమనసోల్లాసుండు సురగణాహ్లాదుఁడు
పాలితవిబుధుఁడు ప్రణతహితుఁడు
భాస్కరాన్వయుఁడగు రామభద్రుఁడంచు
వందులొనరింతు రీకు కైవారములను
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట ఒక్కొక్క పాదములోను ప్రయోగింపఁబడిన పదములు వినఁగానే సమానార్థకములుగఁ దోఁచును. కాని విచారించి వ్యుత్పత్త్యర్థ విశేషార్థములు పరిశీలింపఁగా అన్నియు వేఱు వేఱు అర్థము నిచ్చునవియే యగును. ప్రకరణార్థమునకు శోభగలిగించుచు నిది యలంకారమైనది.

యమకాలంకారము

స్వరూపము:- 'అర్థభేదము గలుగ స్వరసహితములగు వ్యంజనములకు ఆవృత్తి గలిగిన యమకాలంకారమగును.'

ఉదా:-

పొగడొందు నేరాజు నగరాజ నగరాజ
సముడన దాన సారములయందు
పొలుపొందు నేపతి ఫుల్లాబ్జ ఫుల్లాబ్జ
నిభుడన రుచికళా నిరతులందు
వర్ధిల్లు నేవాగ్మి వాగీశ వాగీశ
కల్పుడై సృష్టి ధీ గరిమలందు
ముదమొందు నేభోగి భోగీంద్ర భోగీంద్ర
సభటుడై ధూర్వహా విభుతలందు
రాజమాత్యుడై కీర్తి విభ్రాజమాన
దశదిశారాజి దశరథ తనయవరుడు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతినామ! గోపాలవేలరామ!

సమన్వయము:-ఇట నగరాజ నగరాజ, ఫుల్లాబ్జ ఫుల్లాబ్జ, అనురీతిగా స్వర సహిత వ్యంజనావళి యావృత్తమైనది. అర్థభేదమును గలదు. కావున విధియమకమైనది

ఆది మధ్యాంత యమకమని యమకము మూడు విధములు. ఇది మధ్య యమకము.

నిరోష్ఠ్యము

స్వరూపము:- 'ఓష్ఠ్యమగు వర్ణమొక్కటియు ప్రయోగింపకయే నిర్వహించిన రచన నిరోష్ఠ్యమగును.'

ఉదా:- కడలి సృజించితగాధత దెలియఁగ
తారాగణ నదితతి దయకనంత!
శాంతికి సాక్షిగా సంతరించితి క్షితి
స్థిరత కచల రాజి చేసి తీశ!
ఖరకర కిరణాళి కాంతికి చిన్నయ
చంద్రిక కీర్తికి సాటి శార్ఙ్గి
సకలగతి కఖండ శక్తి సదాగతి
సింగిని ఘనత కెసంగ నెనఁగ
అఖిల శక్తి నిఁజాఁట నీ యఖిల జగతి
చిత్ర చిత్ర చరిత్ర! శ్రీ శ్రీకళత్ర!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఉకారము, ప ఫ బ భ మ యను వర్ణములు ఓష్ఠ్యములు. ఆ ఓష్ఠ్యములు లేకుండఁగ ప్రస్తుతోదాహరణ పద్యము (మకుటము గాక) నిర్వహింపఁబడుట నిది నిరోష్ఠ్యము.
ఇది చిత్ర కవితయని కూడ వ్యవహరింపఁబడును.
ఇట్లే 'అచల జిహ్వము' తలకట్లు, గుడులు, కొమ్ములు, అక్షర విలోమము, ఏకాక్షరి, ద్వ్యక్షరి, త్ర్యక్షరి మున్నగు నియమములతో సాఁగించు రచనలన్నియు చిత్ర కవితగా వ్యవహరింపఁబడును. రస భావాది విశేషములు లేక పోవుటచే ప్రతి భావంతులగు మహాకవులు ఈ గడ్డి పూలకై యెక్కువ ప్రాకులాడరు.

ముక్తపదగ్రస్తము

స్వరూపము:- 'విడిచిన పదమునో పద్యైకదేశమునో తిరిగి గ్రహించుచు చేయు రచన ముక్త పదగ్రస్త మగును.'

ఉదా:- వనమాలికామూన వరసౌరభోల్లాస
చంచరీకోద్గీతి చలితనయన!
నయనాంచల తరంగ నవనాట్య చాతురీ
గుంఫిత శ్రీముఖ కుముదచంద్ర!
చంద్రనీరక్షీర సద్ధార నీహార
తారావళీ సుధాసార కీర్తి
కీర్తి మహోరుచి స్ఫూర్తి వాసితచిత్త!
సురగణాశ్రిత దివ్య చరణపద్మ!
పద్మభవ ముఖ్యసంస్తుత భద్రరూప!
రూప జిత పుష్పచాప! నీరూపుఁ జూపు!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- పాదాంతములందు విడిచిన పదములను తిరిగి గ్రహించి ద్వితీయాది పాదాదులుగా నుపనిబద్ధించుచు రచింపఁ బడుట నిది ముక్త పదగ్రస్తమైనది.

పాదాంతములందు విడిచిన పదములనే గ్రహింపవలెనను నియమము లేదు. పాదమధ్యగతపదములను గ్రహించి కూడ ఈరచన చేయ వచ్చును.

లీన రచన

స్వరూపము:- 'ఒక పద్యములో మఱియొక పద్యము ఇమిడి యుండు నట్లు రచించిన రచన లీనరచన యనఁబడును.'

లీన ద్విపదము

'సాంద్రమేఘము నీవు చాతకమేను' నీ
కరుణ వర్షింపవే కస్తి దీఱ
'చంద్రుండవీవు నే చంద్రకాంతమను' నీ
కరముల మలయించు గాసిదీఱ
'కుసుమంబు నీవు నే కొదమ తుమ్మెదను' నీ
పజ్జఁజేర్పింపు పిపాస దీఱ
'రస మానసంబీవు రాయంచ నేను' నీ
యండఁ జేర్చుకొనుమ! యలఁత దీఱ
ప్రకృతి సిద్ధము మనకిట్టి బాంధవంబు
విడువఁజూడక కావవే విశ్వనాథ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఈ యుదాహరణ పద్యమున ఆద్యంత చిహ్నముల (' ') గల నాలుగు భాగములు గలిసి రెండు ద్విపదలగుచున్నవి. ఇట్లే వివిధ లీన రచనల నెఱుంగునది. దీనికే గర్భ కవిత్వమని ప్రసిద్ధి.

సర్వలఘువు

స్వరూపము:- 'లఘువులగు వర్ణములతోనే సర్వ రచనయు నిర్వహించిన సర్వలఘు వనఁబడును.'

ఉదా:-
నయనరుచిజితకమల ! నవజలద సమవిభవ !
మహితమణి ఘృణిరుచిర ! మధురహృదయ !
పరమపద సుఖభవన ! సురవినుత చరణయుగ !
మునినిచయ నుతచరిత ! భువన భరణ !
కలికలుష వనదహన ! బలిమకుట నిహితపద !
దనుజఖల కులతిమిర తరణి కిరణ !
భవజలధి తరణపద ! వరనిగమ గణవినుత !
భజన పరజన దురిత పటల శమన !
వరద మము గరుణగనుము వనధిశయన !
శరణు దశరథ వరసుత శరణు శరణు !
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేట రామ !

సమన్వయము:- లఘువులతోనే నిర్వహింపఁబడుట నిది సర్వలఘువైనది

విశేషాంశము:- ఒక్కొక పాదము ముప్పదియారు లఘువులుగల నాలుగు దీర్ఘ పాదములపైన తేటగీతియో, ఆటవెలఁదియో చేర్చిన సర్వలఘు సీసమగును. పాదములలోని మొదటి యారు గణములు పదము విడివడునట్లు కూర్చిన పద్యమునకు ఒక తీఱు చక్కని గజ్జల గుత్తపు నడక వచ్చి వీనుల విందగును.

సార్వవిభక్తికము

స్వరూపము:- 'విభక్తులన్నియు వరుసగా వచ్చునట్లు పదవిన్యాసము చేసి రచించినయెడల సార్వ విభక్తికమగును.'

ఉదా:-

రాముఁడు జగదభిరాముఁడు సజ్జనా
రాముఁడు వెలయించె రవికులంబు
రాముని సత్కళాధామునిఁ బావన
నాముని మునిపిల్చె నోమ మఖము
రాముచే సితకీర్తి సోముచే జానకీ
కాముచే ధనువయ్యె ఖండితంబు
రామునికై ప్రియసామునికై ప్రీతి
సీమునికై రాజు సీతనిచ్చె
రామునివలనఁ దలఁకిరి రాక్షసాళి
రామునకుసాటి గన్పట్టు రామునందు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇందు రామ శబ్దము వరుసగా అన్ని విభక్తులతోను సంగతమై మల్లెపూల దండలో నడుమ నడుమ నిమిడ్చిన 'గులాబి' పూవు వలె నింపెసలారుచుండుట నిది సార్వవిభక్తికమైనది. సంబుద్ధి గీతము తుదిని నిబద్ధింపఁ బడినదని గ్రహించునది.

అర్థాలంకార పరిమళము

ఉపమాలంకారము

స్వరూపము:- 'వాక్యార్థమునకు శోభా హేతువును సహృదయానంద జనకమునగు ఔపమ్యము ఉపమాలంకారము.'

ఉదా:- సర్వలోకానంద సంధాయకము రమ్య
వదనంబు జాబిల్లి పగిది వెలయ
సకల మనోహర చారుతారీతులఁ
గందోయి పొందమ్మి పొందు నెంచ
అఖిల ధూర్వహణక్రియా శక్తి భుజపీఠి
యహిరాజ భోగ సామ్యంబునొంద
నిఖిల జగద్రక్ష నిర్నిద్ర తేజంబు
చండ భాస్కరకాంతి సాటి నెసఁగ
అమల రఘువంశ కలశాబ్ధి నవతరించి
జగము లేలెడి దేవ! యంజలి ఘటింతు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇందు భగవద్వదనాదికములకు జాబిల్లి మున్నగువాని ఔపమ్యము చెప్పఁబడినది. ఈ సాదృశ్య వర్ణనము వలన నైసర్గికముగనే యుత్కృష్టములగు భగవద్వదనాదులకు మఱింత యతిశయము వోఁచి భగవత్ప్రశంసా రూపమగు ప్రకృత వాక్యార్థమునకు వన్నె హెచ్చినది గావున నిది ఉపమాలంకారమైనది. ఉపమానము, ఉపమేయము, సాదృశ్య వాచకము, సమాన ధర్మము అను నివి ఉపమా సామగ్రి. పూర్ణ, లుప్త, తదవాంతర భేదములతో ఉపమాలంకారము పెక్కు విధములు.

ఉపమేయోపమాలంకారము

స్వరూపము:- 'వీనితో సాటి వచ్చు మూఁడవ వస్తువు లేనే లేదను తాత్పర్యము వచ్చుటకై చేసిన, పరస్పరము ఉపమానోపమేయభావమును పొందిన రెండు వస్తువుల సాదృశ్య కథనము ఉపమేయోపమాలంకారము.'

ఉదా:- జలధి నీవాటిది జలధి సాటివి నీవు
కోమరారు గాంభీర్య గుణమునందు
కనకాద్రి నీపాటి కనకాద్రి సముఁడీవు
జగము నిల్పఁగఁజాలు స్థైర్యమందు
సురశాఖి నీజోడు సురశాఖ తోడీవు
సర్వార్థ వితరణ సరణియందు
పురుహూతుఁడైన నీకు పురుహూతునకునీవు
సాటి వైభవ కళా కోటియందు
జానకీ జాని! ద్రావిత సక్తహాని!
కావు మఱమాని మము గనికరము పూని
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- గాంభీర్యాది గుణములలో సముద్రము — శ్రీరామచంద్రుఁడు; కనకాద్రి — శ్రీరామచంద్రుఁడు అనురీతిని నిరూపితులగు ఈ యిద్దఱే గాని వారికి సాటి వచ్చు మూఁడవ వస్తువు జగత్తులో నే లేదను తాత్పర్యము వచ్చు రీతిని ఔపమ్యము వర్ణింపఁబడుట నిది ఉపమేయోపమాలంకారము.

అనన్వయాలంకారము

స్వరూపము:- 'దీనితోఁ బోల్పఁదగినది రెండవదిలేదు' అను అభిప్రాయమువచ్చునట్లుగా ఒక వస్తువునందే ఉపమానోపమేయభావకల్పనము చేసి యౌపమ్యమును వర్ణించిన అనన్వయాలంకారమగును.

ఉదా:- భవదీయ నిర్వ్యాజ వరకృపా స్ఫూర్తికి
పోలుపారు నీకృపా స్ఫూర్తిసాటి
భవదీయ నిస్సీమ వరశౌర్య దీప్తికి
దీపించు నీశౌర్య దీప్తిజోడు
భవదీయ నిర్మల వరతనూకాంతికి
శోభిల్లు నీతనూ సుషమయీడు
భవదీయ నిరవద్య వరగుణ రాజికి
రాజిల్లు నీగుణ రాజిసమము
అన్య సామ్యంబు నీకు లేదనఘ చరిత !
భద్రికరనామ ! భాస్కర వంశసోమ !
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనా రామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేట రామ !

సమన్వయము:- నీకృపా శౌర్య కాంతి గుణములకు నీకృపాదులు పాటి యనుటవలన భగవద్గుణాదులకు సాటి వచ్చునవి మఱియేవియు లేవని తాత్పర్యము వచ్చుచున్నది గావున నిది అనన్వయాలంకారమైనది.

అసమాలంకారము

స్వరూపము:- 'ప్రకృత వస్తువునకు సమమైనది లేనే లేదని చెప్పినచో అసమాలంకార మగును.'

ఉదా:-

జగతీ తలంబెల్లఁ జల్లగా వర్ధిల్లి
నివ్వటిల్లఁగ నేలు నేర్పునందు
శరణార్థియైనంత శాత్రవునైనను
తనవానిగాఁ బ్రోచు ధర్మమందు
అర్థింపఁ బడకయే యర్థిమనోరథ
సిద్ధిగావించు ప్రసిద్ధియందు
అఖిల దుర్జన కోటి నల్లాడఁగాఁ జేసి
భాసిల్లు వరబాహు బలమునందు
ఇందు నందేమి విశ్వంబునందు నెందుఁ
జూడ నీకెనయగు వాఁడు లేఁడు లేఁడు
రమ్యగుణధామ! మునిజనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ప్రకృత వర్ణ్యుఁడగు శ్రీరామచంద్రునకు సముఁడగు వాఁడు లేనే లేఁడనుట నిది అసమమైనది. కేవల నిషేధము అలంకారము కాదు; కాని ఇట సదృశ వస్త్వంతర నిషేధము ప్రకృతము వర్ణ్యుఁడగు శ్రీరామచంద్రుఁడు సర్వ విలక్షణుఁడు అను విశేషమును దెలుపుట నిది యలంకారమే యని తాత్పర్యము. అనన్వయమున సాదృశ్య నిషేధము వ్యంగ్యము. ఇట వాచ్యము. ఇది వీనికి భేదము.

ఉదాహరణాలంకారము

స్వరూపము:- 'సామాన్యముగాఁ దెలిసిన ఒక విషయమును అంగాంగము విశదముగాఁ దెలుపుటకై అందులో ఒక విశేష భాగమును దీసి నిరూపించి ఆసముదాయ విశేషములకు అవయవావయవి భావము గలదని తెలియఁ జెప్పిన ఉదాహరణాలంకారమగును.'

ఉదా:-

మితిలేని యాయాయి మేలిగుణంబుల
కెన్నింటికో తానె యిల్లుగాఁగఁ
దనరుచుండియు నొక్క తప్పుచే లోకంబు
బహు దూషణములకుఁ బాత్రమయ్యె
ఆభిజాత్య పరాక్రమాది గుణంబులఁ
బేరెన్నికను గన్న వీరుఁడయ్యు
నీచ మోహంబుచే సంస్తుతుఁడై కూలు
నసురేశ్వరుండు దశాస్యుమాడ్కి
అఖిల శుభ గుణ రత్న రత్నాకరంబ!
యుజ్జ్వలానంత లీలా సముత్కరంబ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- 'ఎన్ని గుణము లున్నను ఒక్క యవగుణముచే లోకము నిందింపఁబడును' అనునది సామాన్యము. లోకములో నొక్కఁడగు రావణాసురుని ఉదాహరణముగాఁ జెప్పి యాసామాన్యముగాఁ దెలిసిన విషయమే విస్పష్టము చేయఁబడినది గావున నిది యుదాహరణమైనది.

లోకము అవయవి. రావణుఁడు అవయవము అని యిట అవయవావయవి భావమును గుర్తింపవలెను.

స్మరణాలంకారము

స్వరూపము:- 'సదృశ వస్త్వనుభవము వలన పూర్వానుభవ జనితమైన సంస్కారమునకు ఉద్బోధము కలుగఁగా తత్సదృశ వస్త్వంతరమును స్మరించుట స్మరణాలంకార మనఁబడును'

ఉదా:- జనకాత్మజామూర్తిఁ గనులార సేవింప
శ్రీసతి రూపంబు స్మృతికివచ్చె
లక్ష్మణు సేవా విలక్షణుఁ గన్గొన
భుజగాధి నాథుని పొలుపు దోఁచె
భరతుని సౌజన్య భరితు నాలోకింప
అల సుదర్శన లీల లాత్మ వెలసె
శత్రుఘ్ను సజ్జన శత్రుఘ్ను వీక్షింపఁ
బాంచజన్యము మది సంచరించె
నిన్ను దర్శింప పద్మాక్షు చిన్నె లెడఁద
మెఱసి పులకితు లౌదురా సురులు భువిని
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- సీతారాములను, లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులను దర్శింపఁగా మున్ను వైకుంఠమునఁ దాము సేవించినప్పుడు గలిగిన సంస్కారము ఉద్బుద్ధమై సీతారామాదులకు సదృశులగు లక్ష్మీ శ్రియఃపతులను తత్పరివారములను సురులు స్మరించిరి గావున నిది స్మరణాలంకారమైనది.

రూపకాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమేయమును మఱుగు పఱపక యే యందు ఉపమానము నారోపించుట రూపకాలంకారము.'

ఉదా:-

మునిజన ముఖ పద్మములు నెఱి వికసించె
ఖలనేత్ర కైరవ కాంతులణఁగె
విజ్ఞాన జాగృతి విలసిల్లె నెల్లెడ
నసురాంధకారము లంత మొందె
బుధచక్ర సంతాప మూర్ఛలు వడిఁదగ్గె
ప్రేమానురాగము విశ్వ వీధిఁబర్వె
ద్విజకులాళిన బృంద దివ్యగాన మెసంగె
దోషాకర విచేష్ట దొలఁగి చనియె
సింహపీఠోదయాచల సీమ, రామ
భాను బింబంబు దోఁచె సద్వంశ దీప!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము.- ఇందు ఉపమేయమగు రామునియందు ఉపమానమగు భానువు, ముఖాదులందు పద్మాదులును ఆరోపింపఁ బడుట నిది రూపకమైనది. రాముఁడను భానుబింబము అని విగ్రహవాక్యము చెప్పుకొనవలసి యుండుటచే ఉపమేయము అపహ్నవింపను బడ లేదని తాత్పర్యము. ఇది సమస్త వస్తు విషయకము. సావయవ నిరవయవ పరంపరిత భేదముల రూపకాలంకారము బహువిధము.

పరిణామాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమేయము ప్రకృత కార్యోపయోగార్థము ఉపమానాకారమునఁ బరిణమించుచో పరిణామాలంకారమగును.'

ఉదా:- అంకంబు సేర శ్రీపంకేరుహాక్షికిఁ
జెన్నారు పూవుల శిబికయయ్యె
అవభృథంబులు సేయ సవనీ సురాళికి
రంగారు సమ్మృత తరంగమయ్యె
భవసింధుఁ దరియింప భువిభక్త కోటికి
నొయ్యారి ముత్యాల యోడయయ్యె
తాపంబు వాయఁగాఁ దాపసోత్తములకు
మెఱుఁగు లీనెడి దివ్య మేఘమయ్యె
మంగళధ్వజ పద్మాది సంగతంబు
లోక భద్రాకరంబగు నీ కరంబు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- శ్రీరామచంద్రుని హస్తము ఉపమేయము. అది సీతాదులకు అంకాశ్రయణాది కార్యోపయోగార్థము ఉపమానమగు పుష్ప శిబికాదుల రూపమునఁ బరిణమించుట నిది పరిణామాలంకారము. రూపకమున అప్రకృతము ఆరోపమున ప్రకృతోపరంజనము మాత్రమగును. ఇటనో ప్రకృత తాదాత్మ్యమును పొందును. ఇదియే దీనికి భేదము.

సందేహాలంకారము

స్వరూపము:- 'కవి సమ్మతమైన సాదృశ్యమువలన ఉపమానోపమేయములు సందేహమునకు విషయములగు నేని సందేహాలంకారమగును.'

ఉదా:
అసువులు వోసిన యపరంజి బొమ్మయో!
నిలుకడల్ నేర్చిన కలికి మెఱుపొ!
మెయిదాల్చు పూవింటి మేటి కైసేరుపో!
చెలువమై నిలుచు ప్రాఁబలుకు కులుకొ!
తావుల నెగఁజిమ్ము నీవుల తీవెయో!
పాలేరు పంచు ముత్యాల సరమొ!
ఇలువేల్పు కేఁగంటి వెలిదామరల చాలొ!
రాజిల్లఁ దరిఁజేరు రాచసిరియొ!
తెలియ నేరము సొబఁగుల నొలుకు నీవు
కెలన నున్నట్టి దెవ్వరో కీర్తిసాంద్ర!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఉపమేయమగు సీతాదేవియు, ఉపమానములగు అపరంజి బొమ్మ మొదలగునవియు సందేహ విషయములగుట నిది సందేహాలంకారము. శుద్ధ, నిశ్చయగర్భ, నిశ్చయాంత భేదముల నిది మూఁడు విధములు.

ఈ సందేహము ప్రకృతోపకర్షకు హేతువగునట్లు కవి ప్రతిభోత్థాపితము గావుననే యలంకారమైనది. కావున కేవల లౌకిక సందేహము అలంకారము గాదని తాత్పర్యము.

భ్రాంతిమదలంకారము

స్వరూపము:- "కవి సమ్మత సాదృశ్యము వలన ఉపమేయము ఉపమానముచే మఱుగు వడిపోవ, నందు ఉపమాన ధర్మానుభవము గలిగినచో భ్రాంతిమదలంకారమగును"

ఉదా:-

కాలోగ్ర మాహిష ఖురఖుర ఘట్టనం
బనుభీతి యసురులు వణఁకిపోవ
విజయదుందుభి శబ్ద వీచీపరంపర
యని నెమ్మి సమరులు దవరుచుండ
సమదసు సముద్భూత జలద గర్జితమతి
హాలిక మనము లాహ్లాద మొంద
వాణీ కరోల్లాస వీణాస్వనంబని
కూర్మి గంధర్వులు గొండ్లిసల్ప
దిక్కు లెల్లను మార్మ్రోగి పిక్కటిల్ల
నీదు కోదండ టంకార నాద మెసఁగు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతినామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఉపమేయము భగవత్కోదండ టంకారనాదము; అది ఉపమానములగు యమమహిష ఖుర ఘట్టన శబ్దాదులచే పిహితమైనది. అందు తత్తదను గుణముగ ఆయా గృహీతృ భేదముగ కొందఱికి భయము, కొందఱికి సంతసము, గలిగినదికావున నిది భ్రాంతిమదలంకారము. ఇందు ఉపమేయాచ్ఛాదక మగు సాదృశ్యము కవిప్రౌఢోక్తి కల్పితము కావలెననుట శుక్తి రజతాది భ్రాంతి అలంకారము కాదని తాత్పర్యము.

ఉల్లేఖాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒక వస్తువే గృహీతృ భేదమున వేఱువేఱుగ ఉగ్గడింపఁ బడిన ఉల్లేఖాలంకారమగును.'

ఉదా:-

పలరాజు రూపొంది వచ్చెనే విచ్చెనే
తెలుపు పూవు లనేక తలిరుఁ బోండ్లు
మమ్మేలఁ బుట్టెఁ బొందమ్మి రేకులకంటి
దంటయేయని పొంగు తబిసి ఱేండ్లు
తన వంగడము పేరు దనరార వేవెల్గె
వెలసె మేల్మేలను గొలమువారు
పాలిఁబల్కు చేప్పుక్క భాసిల్లఁ జదువెల్ల
నుర్విపై దిగెనను నొజ్జదొరలు
వేడుకలరఁగ నిను గొని యాడుచుండ
నేల కానవుఁ జూతువె వాలుగనుల?
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇట రామచంద్ర రూపము ఒక వస్తువే ఆయా గృహీతల యిచ్ఛానుసారము మన్మథాది రూపమున వేఱువేఱు విధములుగ నుగ్గడింపఁ బడుట నిది ఉల్లేఖాలంకారమైనది.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమాన ధర్మ సంబంధము వలన ఉపమేయము ఉప
మానముగానే సంభావింపఁబడిన ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.'

ఉదా:- పండువెన్నెల నిండు పాలేరు కప్పురంపు
వన్నెల నెన్ను ధావళ్య గుణము
మిన్నేరు పన్నీరు మేలి గందమ్ములఁ
జిన్నబుచ్చఁగఁజాలు శిశిరగుణము
వెల్లకొండల కడ లెల్ల సీర్వామములు
గడచి పర్వెడు నసర్గళ గుణంబు
అసలు పాతర విన్ను లపయశంబుల మించు
పాపముల్ వాపు పావన గుణంబు
కలిగి మెసలారు నీకీర్తి వలన జగము
పూతమయ్యెను సురనదిచేత ననఁగ
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వవినుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఉపమానమగు సురనదికిఁగల ధావళ్య శిశిరాది గుణములు గలిగియుండుట ఉపమేయమగు భగవత్కీర్తి సురనదిగానే సంభావింపఁ బడినది కావున నిది యుత్ప్రేక్ష. అసంభావనయు హేతురూపమగుట నిది హేతూత్ప్రేక్ష యని తాత్పర్యము. జాతి గుణ క్రియా ద్రవ్యములు స్వరూపములుగను హేతువులుగను, ఫలములుగను సంభావింపఁబడుచు ఉత్ప్రేక్ష బహు విధము లగుచున్నది.

అతిశయోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'కవి ప్రౌఢోక్తి వలన ఉపమేయమును మఱుగుపఱచి ఉపమానము నే ప్రధానముగ నిబద్ధించిన అతిశయోక్తి యనునది.

ఉదా:-

పాదులు కదలఁగాఁ బ్రాలేయ గిరినూపి
పొగడికెక్కిన దీ భుజము గాదు
దాసోహమనఁగ నీ దశదిశావలయంబు
ఖ్యాతి గన్నట్టి దీ హేతి గాదు
చెంపలు వాయ నిలింపాధిపతి మోది
చెలఁగిన దీ యింద్రజిత్తు గాఁడు
అబ్బలు తలఁపరా సమరుల సల్లాడ్చి
వదలిన దీ చమూపతులు గారు
వేఱె యవియను రణభూమి విజయధామ
ప్రశయ భీముని నినుగాంచి రావణుండు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసోమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇది యభేదమున భేదము వచింపుటయను అతిశయోక్తికి ఉదాహరణము. రావణుని భుజము, ఆయుధము మొదలయినవెల్ల తొల్లింటివే కాని కవి ప్రౌఢోక్తి వలన అవి నిషేధింపఁబడి యన్యములుగా నిబద్ధింపఁ బడినవి కావున నిది యతిశయోక్తి. ఇది అభిన్నములను భిన్నములని చెప్పుట. భిన్నములను అభిన్నములనుట, సంబంధమున్నచోట లేదనుట, లేనిచో నున్నదనుట యను భేదములతో నాలుగు విధములు.

అపహ్నవాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమేయమును కాదని నిషేధించి అందు సాదృశ్య ఉపమానారోపము చేసిన అపహ్నవాలంకారమగును.'

ఉదా:- గగనంబు గాదది ఘనకులేశుని కీర్తి
వర్తిల్లు నీలి తివాచిగాని
తారకలివి గావు తావులు చిమ్మంగా
నందు జల్లిన మల్లెలవునుగాని
చంద్రుడీతడు గాడు సత్కీర్తికన్య చే
పట్టిన ముత్యాల పెట్టెగాని
లాంఛనంబిది గాదు లావణ్య మొప్పారం
గ్రొనకొనియుటం దాపుగొదుపుగాని
చూడరే! యని త్వత్కీర్తి శోభ లలము
నంబరము గాంతురి సుదతులు సంబరమున
దివ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- గగనాదులను కాదని నిషేధించి వానియందు నీలిమాది సామ్యమున ఉపమానములగు నీలితివాచి మొదలగు వాని నారోపించుట నిది అపహ్నవమైనది.

ప్రతివస్తూపమాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమానోపమేయములను ప్రతిపాదించునట్టి వాక్యద్వయములో వస్తు ప్రతివస్తు భావమున సాధర్మ్యము నిర్దేశింపఁబడిన ప్రతివస్తూపమాలంకారము.'

ఉదా:-

అతి భయంకరమైన యాకాల కూటము
　　మ్రింగ సమర్థుండు మేటిశివుఁడు
భగభగలాడు నా భార్గవుకోపాగ్ని
　　గ్రసియింప నలఁతి శ్రీ రాఘవుండు
చండాంశు తప్తభూ సంతాపముల్ వాప
　　కాలోదితము ఘనాఘనము తగును
కడలేని భక్తాళి కష్టముల్ దీర్పఁగాఁ
　　గరుణాబ్ధి జానకీ వరుఁడు పటువు
కోరి రఘువీరు భక్త మందారు ధీరు
నాశ్రయింపవె డెందమా! యనవరతము
రమ్యగుణధాము! సజ్జనారామసీము!
విశ్వనుతినాము! గోపాలపేటరాము!

సమన్వయము:- మొదటి వాక్యము ఉపమాన బోధకము. రెండవ వాక్యము ఉపమేయ బోధకము. కాలకూట గ్రసనము. కోపాగ్ని గ్రసనము సాధర్మ్యము. అది వాక్యద్వయమున వస్తువు-ప్రతి వస్తువు వలె దీటుగా నిబద్ధింపఁబడినది. దీనిచే ఈశ్వర రామచంద్రులను సామ్యము స్ఫురించినది. కావున నిది ప్రతివస్తూపమ యైనది. మూఁడు నాలుగు పాదములను గూడ ఇట్లే సమన్వయించుకొనవలెను.

దృష్టాంతాలంకారము

స్వరూపము:- 'బింబ ప్రతిబింబ భావమున నుపమానోపమేయముల సాధర్మ్యము వేఱువేఱుగా నిబద్ధింపఁబడినచో దృష్టాంతాలంకార మగును.'

ఉదా:- తామర తంపరై తనరారఁ గలువలు
భువి నేలఁ జాలు శ్రీ ముదిత యొకతె
కువలయా మోదముల్ గుల్పించి జగమెల్ల
దీపిల్లఁ జేయు చంద్రిక యొకండె
రాజులెందఱు లేరు? రాజన్వతీ ప్రథ
వసుధ వెల్గును రామ వసుని కతన
తారకలెన్నియో దైవారుగాక జ్యో
తిష్మతి నిసి సితత్విషుని కతన
నిర్మలానంద సాగర నీరజారి!
దాన కల్మష హారి! పద్మావిహారి!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము.- సంపదలు సమకూరుటలో శ్రీ యొకతె కువలయా మోదము గలుగఁ జేయుటలో చంద్రిక యొక్కతె అని బింబ ప్రతిబింబ భావము. అట్లే నక్షత్రము లెన్నియున్న నేమి రాత్రి చంద్రుఁడుండుట వలననే జ్యోతిష్మతి యనఁబడును రాజు లెందఱున్నను రామచంద్రుని వలననే భూమికి రాజన్వతియను ఖ్యాతి వచ్చినది అనుచోట బింబ ప్రతిబింబ భావముగలదు. రెండు యుగళములలోను సాధర్మ్యము వేఱువేఱు పదములతోనే నిర్దేశింపఁ బడినది కావున నిది దృష్టాంతము.

తుల్యయోగితాలంకారము

స్వరూపము:- కేవల ప్రకృతములకు గాని, కేవలాప్రకృతములకు గాని ధర్మసామ్యము వలన ఔపమ్యము స్ఫురించిన తుల్యయోగిత యగును.

ఉదా:-

విలసిల్ల నీకీర్తి వెలవెల్లఁబోవు నా
  పాలేరు శశి మరు ద్వారణములు
దీపింప నీ తేజు దిగజాఱు దావాగ్ని
  బడబాగ్ని భాస్కర ప్రసరణములు
వ్యాపింప నీయీవి యేపులు మాయును
  బలి కల్ప శిబిరాజ విలసనములు
నెలకొన్న నీబాహు విలఁదాల్పఁ దడఁబడు
  భుజగేంద్ర కమఠేంద్ర మూలగిరులు
సరస గుణ రాజి రాజిత సురసమాజ!
పూజితారుణ చరణ సరోజ! రాజ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- మొదటిపాదమున భగవత్కీర్తి విలసిల్లఁగనే పాలేరు శశి మరుద్వారణములు వెలవెల్లఁ బోవునని చెప్పఁబడినది కదా! అందు పాలేరు శశి, మరుద్వారణము లన్నియు అప్రకృతములే. వెలవెల్లఁబోవుట సాధర్మ్యము. కాగాఁ వానిలో వానికి ఔపమ్యము స్ఫురించినది గావున నిది తుల్యయోగితయైనది. తక్కిన పాదముల లోను ఇట్లే సమన్వయించుకొనునది.

దీపకాలంకారము

స్వరూపము:- 'ప్రకృతా ప్రకృత సముదాయ సంబంధియగు సమాన ధర్మము ఔపమ్యమును దీపింపఁ జేసిన దీపకమగును.'

ఉదా:- అమరసామ్రాజ్య సింహాసనాసీనుఁడు
పురుహూతుఁ డుగ్ర దంభోళితోడ
కైలాసగిరి వశాళి లీలా విభూషణ
మంచికేశుఁడు త్రిశూలంబుతోడ
సకల ధర్మాధ్యక్ష నారాగ్రణీకుండు
శమనుండు భయద పాశంబుతోడ
విపుల పృథ్వీ రాజ్య వీరలాంఛన మూర్తి
ఘనరాముఁ డురుశరాసనముతోడ
మెఱయ విశ్వంబు నందెల్ల వఱలు సుఖము
శాంతివెన్నెల గాయు సుధాంశు మణఁగు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసోమ!
విశ్వనుతినామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ప్రకృతము శ్రీరామచంద్రుఁడు, అప్రకృతము పురుహూతాదులు. వారి సమాన ధర్మము దంభోళి మొదలగు ఆయుధములతో అమర సింహాసన కైలాసాదులపై మెఱసి లోక కల్యాణము జేకూర్చుట. ఈ సమాన ధర్మమే శ్రీరామచంద్రునకును పురుహూతాదులకును ఔపమ్యమును స్ఫురింపఁ జేసినది. 'మెఱయ' యను ధర్మవాచకము అంత వాక్యగతమగుట నిది అంత దీపకము. ఆది మధ్య దీపకముల నిట్లే గ్రహింపునది.

నిదర్శనాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమాన ధర్మము ఉపమేయమునకుఁ జెప్పఁగా అది యసంగతమై దానివలన నారెంటికిని బింబ ప్రతిబింబ భావమున నౌపమ్యము ఆక్షిప్తమైన యెడల నిదర్శనాలంకార మగును.'

ఉదా:- మహిని త్వద్దోర్దండ మండలాగ్రము పొందు
శ్రీఖండ కుండలి శ్రీమహత్త్వ
సర్వ సర్వంసహా ఖర్వ ధూర్వహము నీ
భుజకోటి భుజగేంద్ర మూర్తిలీల
భూరి విక్రమ సారధీరంబు నీ మూర్తి
ధారుణీ భృద్రాజ మేరుదీప్తి
సుందర సత్కళా మందిరంబగు నీదు
మోము శారద పూర్ణ సోమస్ఫూర్తి
పాలితాఖిల గోప! శర్వ ప్రతాప!
భానుకులదీప! శ్రీ ప్రణవస్వరూప!
రమ్యగుణధామ! సజ్జన రామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఉపమానమగు చందన వృక్షాశ్రయ సర్పము యొక్క విలాసములను ఉపమేయమగు రామచంద్రుని హస్తమందలి ఖడ్గము పొందెననుట సంగతము గాక అవిలాసములవంటి విలాసములను పొందెనని బింబ ప్రతిబింబ భావము ఆక్షిప్తమైనది గావున నిది నిదర్శనమైనది. ఇట్లే తక్కిన వాక్యములలోను సమన్వయించు కొనఁదగును.

వ్యతిరేకాలంకారము

స్వరూపము:- "ఉపమానముకంటె ఉపమేయమునకు ఆధిక్యము వర్ణింపఁ బడిన వ్యతిరేకాలంకారము."

ఉదా:-

రాహువుకోరలఁ జిక్కి రాపిడి పడలేదు
దర్శఘటాచ్ఛాదితుఁడు గాదు
పగలు కాంతులు వెల్ల వాడిపోవుటలేదు
చిరదీప్తి పక్షాంతఁ దఱుఁగఁ బోదు
ఘనస్థితిదోషుల యాధారమునక్కఱలేదు
తనువల్లరి కళంకితంబుగాదు
వెలుఁగు ప్రగతి రాత్రిచరముగాఁ బనిలేదు
పతితోన మన్మాదరిఁ బాటులేదు
నిత్యమంగళ రోచుల నివ్వటిల్లు
రామసుగుణాబ్ధి గను యశోరాజమూర్తి
దివ్యగుణధామ! సజ్జనా రామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- చంద్రుఁడు రాహు కోరలలోఁ జిక్కుట, అమావాస్యతో ఆచ్ఛాదితుఁడగుట, పగలు కళలు తెలతెలఁ బోవుట మొదలగు లోపములు గలవాఁడు. రామచంద్రుని సుగుణాబ్ధిలోఁ బొడమిన చంద్రుఁడో నిష్కళంకుఁడు. దోషమాషితుఁడు కాఁడు. అని ఉపమానముకంటె ఉపమేయమునకు గుణాధిక్యము వర్ణితమగుట నిది వ్యతిరేకాలంకారమైనది.

సహోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమానోపమేయ భావము వివక్షితమై యుండి ఒక వస్తువునకు క్రియాన్వయమున ప్రాధాన్యము, మఱియొక దానికి సహార్థముగ అప్రాధాన్యసంబంధము నిర్దేశింపఁబడిన సహోక్తి యగును'

ఉదా:-

కౌతుక మొప్పారఁ గౌశికు నెమ్మేనఁ
దోఁచు పుల్కలతోన లేచినిల్చె
సిగ్గిల్లు భూపతి సింహుల నల్లని
వదనాలతోఁ బాటు వంగిపోయె
పద్మాక్షి జానకి పరిణయ రసోల్లాస
హృదయంబు తోన నాకృష్టమయ్యె
మేటి క్షత్రియ లోక మృత్యువు భార్గవు
పరిబల గర్వముతోన భగ్నమయ్యె
లీల నీ కేలఁ గీలించు నీలగళుని
చాప మారాం! సుజనుతాటోప! భూప!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతినామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట క్రియాన్వయమున చాపమునకు ప్రాధాన్యము. పులకలు మున్నగు వానికి అప్రాధాన్యము. పులకలు లేచినట్లు చాపము లేచినది. రాజ వదనములు వంగినట్లు విల్లు వంగినది. అని ఈ రీతిగా రెండింటికిని ఔపమ్యమును గమ్యమాన మగుచున్నది. కావున నిది సహోక్తి.

వినోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'ఎందు ఏదేనొకటి లేకపోవుట వలన ఆవస్తువునకు రమ్యతయో, అరమ్యతయో గలుగునో యది వినోక్తి యగును.'

ఉదా:- పక్ష క్షయంబులు వశివీకుచో నెల
నీమోము సాటిదై నిలువ వచ్చు;
అడుగక యే యిచ్చు నౌదార్యమున్న నీ
వులమాను నీకేలిఁ బోలవచ్చు
మథితంబు గాదేని మహిత వారాశి నీ
గాంభీర్యమున కెన నాఁగవచ్చు
కఠినంబు గాకున్నఁ గనకాద్రి వీఁక నీ
యీను జోడయి యాట లాడవచ్చు
నిత్య పరిపూర్ణ వితరణ నిరత చరిత
ప్రకృతి గంభీ! విజితారివార! ధీర!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాల వీటరామ!

సమన్వయము.- 'పక్ష క్షయములు లేకుండిన చంద్రుఁడు భవన్ముఖముతో సాటివచ్చును.' అనుచో చంద్రుండను వస్తువునకు పక్షక్షయము లేకపోవుట వలన రమ్యత గలుగునని చెప్పఁబడుట నిది వినోక్తియైనది. తక్కిన కల్పవృక్షాదుల విషయమునను ఈరీతి నే సమన్వయము నెఱుంగునది.

సమాసోక్త్యలంకారము

లక్షణము:- "వర్ణ్యమైన వస్తువుయొక్క విశేషణాని సామ్యమువలన అప్రకృతమగు వస్తువు స్ఫురించెనేని సమాసోక్తి యగును."

ఉదా:- ఉల్లముల్ విరిసిల్లఁ జల్లని నీడల
నాదర మొప్పార నేదఁ దీర్చు
ప్రాణాలు లేచిరా వీణాయితములైన
కలకంఠ నాదాలఁ బలుకరించు
తనివి దీరఁగఁ గమ్మఁ దనము మీరిన వన్నె
పూదేనె లందించి ముదము నించు
కోర్కె లీడేరఁగాఁ గూర్మి మగ్గిన పండ్లు
నారగింపఁగ నిచ్చి గారవించు
ఎల్ల తరువులు మిము గాంచి పల్లవించి
నెమ్మిఁ గుసుమించి ఫలియించి నించు ముదము
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- వనవృక్షములు అతిథులైన వారిని వివిధ రీతుల నాదరించి మన్నింతురు అను ప్రకృత వస్తు కథనము వలన ఆయా నీడనిచ్చుట పలుకరించుట పూదేనియ లందించుట మున్నగు విశేషణ సామ్యమున్న అప్రకృతమగు భక్తులు భగవంతు నారాధించు ప్రకారము స్ఫురించుట నిది సమాసోక్తి యైనది.

శ్లేషాలంకారము

స్వరూపము:- 'కేవల ప్రకృతములకుఁ గాని, కేవలము అప్రకృతములకుఁ గాని, ఉభయములకుఁ గాని శబ్దమాత్ర సామ్యమున్నచో శ్లేషాలంకారమగును.'

ఉదా:- సన్మార్గమున తీవి సంచరించెడి వాఁడు
బుధ సమ్మోదమ్ముగనఁ బొలుచు వాఁడు
సుమనో మనః ప్రీతిఁ దనివి సేయఁగల వాఁడు
పరిబలాంధకారంబుఁ బాపు వాఁడు
ఈశుఁడే తలఁదాల్ప నెసఁగు బింబము వాఁడు
దినదినమభివృద్ధి నెసయు వాఁడు
కువలయ స్ఫూర్తులు గూర్చి వెలిగెడి వాఁడు
మృదు కరమ్ములఁ బర్వి మెఱయు వాఁడు
సుగుణముల ప్రోవు నెఱ సొగసులకుఁ దావు
రాజనంగను దీపించు రామరాజు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వవినుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇట రామరాజు ప్రకృతము, చంద్రుఁడు అప్రకృతము వీరికి సన్మార్గ సంచారము, బుధానుమోదము మొదలగు విశేషణములలో శబ్దసామ్యమున్నది గావున నిది శ్లేషాలంకారము. ఈ శేణములన్నింటికి చంద్రరామచంద్రుల పరముగా ఉభయార్థములను గ్రహించునది. ఇది ప్రకృతాప్రకృత శ్లేషకు ఉదాహరణము.

పరికరాలంకారము

స్వరూపము:- 'విశేషణములు సాభిప్రాయములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన పరికరాలంకారమగును'

ఉదా:-

కైలాస గిరివాసు కార్ముక కాండంబు
    బెంచు గావించె నే దండి మగఁడు
జమదగ్ని గర్వాగ్ని సాహసార్భటులిట్టె
    చల్లార్చె నాగ్నే నే గొప్ప జోదు
ఖరదూషణాదుల ఘోర పర్వతములఁ
    గొనగోట గిల్లెనే కోదండపిడుగు
వాలి మహాభీల కాలోరగమ్మును
    గ్రక్కించె నమ్ములే మొక్కలీడు
వాఁడె గండర గండఁడు వచ్చి పడియె
రాముఁడల్లదె! రావణా! రణ ధరిత్రి
వీఁకఁ జూపుదె! యన నవ్వ వెకిలి నవ్వ
విశ్వనుత రామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇది రాముని అనుపానుకలెఱిఁగిన రాక్షస శ్రేయోభిలాషియగు నొకమంత్రి రావణునికి చేయు హితోపదేశము. ఇందు రామునకు వాడిన విశేషణములెల్ల సాభిప్రాయములు. నీవు ఏడుగడయనుకొను నీశ్వరుని విల్లే విఱిచివైచెను. క్షత్రియ లోకమునెల్ల ఉట్టూతలూపిన పరశురాముని నిస్సారునిఁ జేసెను. నిన్ను తోఁకకు గట్టుకొని నాలుగు సంద్రములలోఁ గ్రుంకులిడిన మేటియగు వాలిని ఒక్క కోలను కూలవేసెను. ఇఁక నీలెక్కయేమి? అని విశేషణముల యభిప్రాయము. కావున నిది పరికరాలంకారము.

అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము

స్వరూపము:- 'అప్రస్తుతమగు నొక వస్తువును జెప్పుటవలన సారూప్య సంబంధమున ప్రస్తుత వస్తువు గమ్యమగునేని అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకార మగును.'

ఉదా.1

గ్రహజాలమెవ్వాని గృహదీప కళికలై
కొడిగట్టి గుడిగట్టి కునుకుచుండు
శుభ్రాంశుఁ డెవ్వాని సూపు మేరలు దాఁకి
మసిబిళ్ళయై మఱు మాయుచుండు
తారక లెవ్వాని దరిసేనఁగా రాక
మింటనెలదో మిను మినుకుమనును
పావకుఁ డెవ్వాని పజ్జకు రాఁజేరి
గాక నల్లని తోవఁ బోఁకముడుచు
భాసితాఖిలలోకుఁ డీభాస్కరుండు
వాని డాయఁగ ఖద్యోత! పూనుకొంటె!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామా!

సమన్వయము:- ఇట ఖద్యోత ప్రశంస అప్రస్తుతము. దీనివలన ఖద్యోతము సూర్యుని దాఁకబోవు నట్టిదియే యగు రావణుని రామాభిద్రోహ కార్యము సారూప్య సంబంధమున వ్యక్తమైనది కావున నిది అప్రస్తుత ప్రశంసయైనది.

పర్యాయోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'ప్రకృత కార్య వర్ణనము చేత ప్రకృత కారణము గమ్యమైనయెడల పర్యాయోక్త్యలంకారమగును'

ఉదా:- చెక్కు చెదరవింత టెక్కెముల్ దిక్పాల
లీలావనీ చంద్రశాలలందు
పసివాడ విసుమంత పసలు మీఱెడి కల్ప
తరుకాండ కుసుమ మంజరులు నేఁడు
వెలవెల్లఁ బోవింత వేలుపు జవరాండ్రు
కెందళుక్కు చెక్కుల కెంపులెందు
రంగు మాఱవు సుంత రంగారు తపసుల
మోము దమ్ముల సౌరు మొలకలెత్త
శాసితారాతి పాలిత సత్యనీతి
రాజ్యమేలఁగ రఘుకుల రామ విభుఁడు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- దిక్పాలుర పతాకలు చెక్కు చెదరకుండుట, కల్పవృక్ష మంజరులు వాడి పోకుండుట, దేవస్త్రీల గండములు పాలి పోకుండుట, మునుల మోమున నల్లదనము నూహ్పకుండుట యను ప్రకృత కార్య వర్ణనము వలన రామచంద్రుఁడు దుష్టుఁడగు రావణుని దునుమాడెనను కారణము వ్యక్తమగుచున్నది. రావణుఁడున్నంత వరకు అమర పతాక లున్నచోట నుండుట, కల్ప మంజరులు వాడి పోకుండుట మున్నగు శాంతి చిహ్నములు లేవుగదా! కావున నిది పర్యాయోక్తి.

పర్యాయాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒక ఆధేయము క్రమముగ అనేకాధారముల యందున్నను, ఒక ఆధారమునందు అనేకాధేయము లున్నను పర్యాయాలంకార మగును.'

ఉదా:- నిగనిగ నొక్కుల నీలాల జాలు పె
న్నెరులను గేరు ముంగురులపైన
ధగధగల్ గురియు మేల్ తాటంక రుచులతో
తనరారు చెక్కుటద్దముల పైన
తళతళ మెఱయు ముత్యాల సరమ్ములు
వసమించు మించుల పైటపైన
జిలిబిలి సారు మంజీరాల మొగ్గలు
విఱలెడి యడుగు దామరల పైన
వెలసి క్రొంగ్రొత్త రీతులం గళికి సీతఁ
బ్రేమ లాలించు నీ కేలు విశ్వమేలు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- శ్రీరామచంద్రుని కరము ఆధేయము. అది క్రమముగా సీతాదేవి ముంగురులు మొదలగు ననేకాధారములయందు వర్తిల్లినది గావున నిది పర్యాయమైనది. *

* 'ఆదిన్ శ్రీసతి కొప్పుపై, తనువుపై, నంసోత్తరీయంబుపై......' అను పోతనామాత్యుని పద్యము దీనికి ప్రసిద్ధోదాహరణమగును.

పరివృత్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'సమన్యూనాధికములగు వస్తువులకు సమాధికన్యూన వస్తువులతో వినిమయముగలిగిన పరివృత్త్యలంకారమగును.'

ఉదా.-
ఎంగిలి ఫలము లొసంగి చేకొనేదాను
దివ్య ఫలంబులు దెలిపి శబరి
అస్థిర కాయంబు నర్పించి తాఁగొనె
నమరకాయంబు జటాయువోర!
కడుమంచి మాటల యొడుపునఁ గాఁజేసె
కిష్కింధ భళిర! సుగ్రీవు నేర్పు
అంజలికే యఖిలాసుర రాజ్యంబు
విలిచె నయ్యారె! విభీషణుండు
ఇట్టి బేరాలు చేయఁగా గిట్టునెంత?
వచ్చు లాభాలు గూబల పఱకు గాదె?
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- శబరి మున్నగువారు శ్రీరామచంద్రునికి సమర్పించినవి యల్పమూల్యముగల వస్తువులు వారు గ్రహించినవో మహోన్నతములు కావున నిది పరివృత్త్యలంకారమైనది.

'వచ్చు లాభాలు గూబలపఱకు గాదె' అని నానుడిగా అనిన చనున్న మాట. దీని వలన అందఱి చెవులవఱకు బ్రాకు కీర్తియే లాభమను గూఢార్థము స్ఫురించుచున్నది.

విశేషాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఆధారములేకయే యాధేయమున్నదనినను, ఒక ఆధేయము ఒక సమయమునందే పలు తావులనున్నదని వర్ణించినను విశేషాలంకారమగును.

ఉదా:- కన్నుమూసిన భీము కరవాల హస్తుండు
మేలుకో భయద దంభోళి శాలి
పరువెత్త వెంటాడు పాశ భీకరపాణి
నిలుపులో లయకాల తరణిమూర్తి
ఈవైపు కోపారుణేక్షణ దుర్వీక్ష్యుఁ
డావైపు దావానలాగ్ని కరుఁడు
ముందు వెనుకల కాల భుజగాసి బాహువు
దలపైన భీకర విలయ కరుఁడు
కాఁగ శ్రీరాముఁ డుగ్రతేఁగనులఁ గట్టు
రణమునం దెందుఁ జూచిన రాక్షసులకు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- దుర్నిరీక్ష్య తేజుఁడగు శ్రీరాముఁడే భయభ్రాంతులగు రాక్షసులకు నెందుఁజూచినను గన్పట్టుట నిది ఒక ఆధేయము అనేకాధారములయందుండుటయను విశేషాలంకారము.

పరిసంఖ్యాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒక విషయమున అనేకములకు ఒక్కమాటుగా సంబంధము గలుగుచుండ ఒక్కదాని సంబంధమును మాత్రమే నియమించుట పరిసంఖ్య యగును.'

ఉదా:- శీతంబు, జగదేక పూతంబు సితరుచి
 స్ఫీతంబు నై యిలవెలయు నెద్ది?
సత్వాంగం బనఁగ జ్యోత్స్నాంబురు యశ
 శ్శ్వేత్యరం బౌనఁ జాలు నెద్ది?
హితుల నెల్లరను స్వాశ్రితుల నెల్లరను భూ
 భృతుల నెల్లఁ బోషించు సతము నెద్ది?
క్షేమంబు కళ్యాణ ధామంబు సురవైరి
 భీమంబు నై యొప్పఁ బృథ్వి నెద్ది?
నెగడు నీకీర్తి, నీహేతి, నీకరంబు,
నీదు మూర్తియె యన్యంబు గాదుగాదు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- చల్లనిది, పవిత్రమైనది, తెల్లనిది ఏది? అని ప్రశ్న కలుగఁగనే వెన్నెల, మంచు, అమృతము, మందాకిని, రామకీర్తి యను పెక్కు వస్తువులు ప్రాప్తములైనవి వీనిలో తక్కినవి గావని ఒక రామకీర్తికే తత్సంబంధమును నియమించుట నిది పరిసంఖ్యయైనది. ఇట్లే యిందలి తక్కినవాని విషయమును గ్రహించునది.

సముచ్చయాలంకారము

స్వరూపము:- 'పలు గుణములకుఁగాని, క్రియలకుఁగాని ఒకచో సమావేశము వర్ణింపఁబడిన సముచ్చయాలంకారమగును.'

ఉదా: చేరుదు రెదలోనఁ గోరుదు రురుభక్తి
మీఱుదు రిల నీదు మిత్రవరులు
పట్టుదు రసిఁగేల మెట్టుదు రాజిని
గిట్టుదు రాదాయ జెట్టిగములు
కూడుదు రొకతీరు వేడుదు రొకపాట
పాడుదు రాత్మ నీభక్తవరులు
ఎంతురు నిను నిశ్చయింతురు దేవు మో
దింతురు విజ్ఞులు స్వాంతమలర
సదమలాపాంగ సంగత శాంతిరంగ
నిఖిల విజ్ఞాన శృంగ ! శ్రీ నిర్మలాంగ !
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేట రామ !

సమన్వయము:- ఇచట అనేక క్రియలకొకచో సమావేశము వర్ణింపఁబడినది గావున నిది సముచ్చయాలంకారము.

తత్కారాలంకారము

స్వరూపము.— 'స్వతంత్రములగు పలు కారణములు చేరి ఖలేక ప్రాధాన్యముగ ఒక కార్యమును సాధించిన తత్కారాలంకారమగును.'

ఉదా:— విరిసిన తమ్ముల మురువునం దనరారు
నాయత మ్మగు గన్నుదోయి సొగసు
సరికి నెలవుగాంగం జెన్నారి కరమును
వెడదయై చూపట్టు నెడంద తీరు
కడంక జగము లేలం గంకణమ్మును గట్టు
కరముల శంఖ చక్రముల వెల్గు
సోంకుమూకలంజెండి వీంక జేజేలను
దనియం జేసెడునట్టి పనితనంబు
నీవు పురుషోత్తముండవని నిర్వచించు
సామగానప్రియా! పూర్ణ సత్యకామ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము: పద్మములవంటి కనులు, శ్రీనివాసయోగ్యమగు విశాల వక్షము, శంఖచక్రములు వెల్గు కరములు, దానవ సంహారము, విబుధ సంతర్పణము అనునవి యన్నియుజేరి శ్రీరాముండు పురుషోత్తము డను ఒక విషయమును సాధించినవి గావున నిది తత్కారాలంకారమైనది. దీనినే ద్వితీయ సముచ్చయమని విద్యానాథాదులు పేర్కొనిరి.

సమాధ్యలంకారము

స్వరూపము:- 'కార్యసాధనమునకు ఒక కారణము ప్రవృత్తముకాఁగా కాకతాళీయముగ వేఱొక కారణముకూడ నొనగూడి కార్యము సుకరమొనర్చిన సమాధియగును'

ఉదా:- భీతి కన్నులమూఁతఁ బెట్టింప సాఁగఁగా
సుడిగాలి దుమ్ముల పఱలు హెచ్చె
అంగ కంపమ్ము లెసంగఁజాలదొ యేమొ
పుడమి గంపింపఁగా మొదలు వెట్టె
అతిశయిల్లఁగ కోఁతి యార్పులు గుండియల్
దడదడ లాడించె గడలి ఘోష
వాఁడి యమ్ముల వాన పీడకుఁ దోడుగా
వినువాయి చిచ్చుల పిడుగులుమిసె
దానవుల కాజి నింకనో దానవారి
ధనువు బూనఁగ నీకేల యినకులేశ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- రణరంగమునుండి వచ్చిన యొక సేనాని శ్రీరామచంద్రునితో ననిన మాటలివి. భయమువలననే కన్నులు మూఁతపడుచుండఁగా కాకతాళీయముగా సుడిగాలి వీచి దుమ్ము కనులఁబడెను. దానవులోడిపోవుటకు భీతి కారణముగా ప్రవృత్తమైనది. కాకతాళీయముగా వచ్చిన సుడిగాలి దానికి తోడగుట దానవపరాజయము సుకరమైనది. కావున నిది సమాధియైనది. ఇట్లే తక్కిన పాదములలోను సమన్వయము తెలియఁగునది.

వికల్పాలంకారము

స్వరూపము:- 'సమాన బలయుక్తములగు రెండింటికి ఒకచో ప్రాప్తికలుగఁగా విరుద్ధములగునవ్వానికి ఏకకాలమున ఏకస్థానమున ప్రాప్తి సంభవింపదు గావున వానిలో నేదే నొకదానికే సంభవము చెప్పిన వికల్పాలంకారమగును.'

ఉదా:- శిరములో మీ పాణి శరములో వేవేగ
నేలఁ బెట్టుఁడు మహీపాలులార!
అడవులో రఘురాము నడుగులో ప్రీతితో
నాశ్రయింపుఁడు నెమ్మి ప్రాజ్ఞులార!
ఇరవులో పెద్దల యరువులో నిల్పఁగఁ
బాటువడుఁడు రాజకోటులార!
పురములో దివిని శాఁపురములోఁ జేకూర
జతనమున్ సల్పుఁడో శత్రులార!
ఎడఁద నిసుమంత యోచించి యడుగు లిడుఁడు
బిగుదు మగలార! వీరాధి వీరులార!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఉద్ధతులగు రామచమూపతులు పరరాజులతో ననుమాటలివి. శిరములు నేలఁ బెట్టుట; శరములు నేలఁ బెట్టుట; యను రెండు విషయములు శత్రురాజుల నెదుర్కొనిన సమస్యలు. రెండును ఉండుట కుదురదు. చేతిలో శరమున్నచో రామభటులోర్వరు. శిరము తెగి నేలఁబడితీరును. శిరమున్నచో చేతిలో శరముకూడదు. కావున రెండింటిలో నేదియో యొకటి నేలఁబెట్టుఁడు అని చెప్పుట నిది వికల్పమైనది. ఇట్లే తక్కినవి సమన్వయింపనగును.

యథాసంఖ్యాలంకారము

స్వరూపము:- 'ప్రథమోక్తములైన వానికిని అనంతరోక్తములైన వానికిని నిర్దేశక్రమమున సంబంధము నిబద్ధింపఁబడిన యథాసంఖ్యాలంకారమగును.'

ఉదా:-

శ్రీలుప్పై పైబర్గీ చెన్నారినను చిన్న
 వెలిదోఁపనీని గాంభీర్య గుణము
అఖిల భూభృద్వర్య లాశ్రిదాసులు గాఁగ
 స్తుత్యమై యొప్పు నౌన్నత్య గుణము
సర్వసర్వం సహా చక్రింబు కైదాల్చు
 పరికటానమధురంధ రత్వగుణము
అర్థిలోక మనోరథార్థ సంసిద్ధిని
 కరము గూర్చెడి సద్వితరణ గుణము
గాంచి నీకడ నాత్మఁ గింటి దలఁచు
వార్ధి గిరి శేష సురతరుల్ వ్యర్థమంచు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇందు ప్రథమోక్తములైనవి గాంభీర్యము, ఔన్నత్యము ధురంధరత్వము, వితరణము అనునవి. వీనికి అనంతరోక్తములైన వార్ధి, గిరి, శేషుఁడు, సురతరువు అనువానితో క్రమముగా సంబంధము నిబద్ధింపఁబడినది గావున నిది యథాసంఖ్యమైనది.

కారణమాలాలంకారము

స్వరూపము:- 'పూర్వ పూర్వ వస్తువులు ఉత్తరోత్తర వస్తువులకు కారణములైనచో కారణమాలాలంకార మగును.'

ఉదా:-

భూమిచేసిన భూరి పుణ్యంబు కతమున
నినకులంబొకటి సృష్టింపఁబడియె
ఇనవంశ మొనరించు ఘన సుకృతంబున
నిద్ధకీర్తులు ప్రభవిల్లిరందు
వరభాను కులజుల చిరపుణ్య పరిణతి
నభిరాముఁడగు రాముఁ డవతరించె
శ్రీరాము సత్కృతి శ్రీ నోము ఫలియించి
సీతా మహాదేవి చేయి దొరకె
జానకీ రామచంద్రుల సాంద్రకరుణ
వెల్లివారెను ప్రజల శ్రీలెల్ల దిశల
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇందు భూమి చేసిన పుణ్యము ఇనకుల సృష్టికిని, అయిన వంశము చేసిన సుకృతము రఘుదిలీపాది యశోధనుల యుదయమునకును, వారు గావించిన పుణ్యము శ్రీరామావతారమునకును, తత్సుకృతము జానకీ పాణిగ్రహణ యోగ్యతకును, ఆ పుణ్య దంపతుల కరుణ జగత్కల్యాణమునకును గారణమయ్యెనని పూర్వ పూర్వ వస్తువు ఉత్తరోత్తరమునకు కారణముగా నిరూపిత మగుట నిది కారణమాల యైనది.

మాలాదీపకాలంకారము

స్వరూపము:- 'పూర్వ పూర్వ వస్తువు ఉత్తరోత్తర వస్తువునకు ఉత్కర్షా పాదకమయిన యెడల మాలా దీపకమగును.'

ఉదా:- ఆస్వాద మహిమచే నమల రసంబును,
 తిగురసోద్ధతిఁ గవితా విభూతి,
వరకావ్య దీప్తిని వాణీ విలాసము.
 సరస వాచాలత సభ్యవరులు,
సభ్యవర స్ఫూర్తి సత్సభా భవనంబు,
 సభఁ జేసి శ్రీరామ చంద్రమూర్తి,
శ్రీరామ భూపాలశేఖర నీచేత
 వసుధ, యద్దానఁ బ్రపంచమెల్ల
వెల్గు: యశములు సేవెల్గు వెల్గు పగిది
మెఱయు నిచ్చలు, భువనైక మిత్ర వర్య!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇదు పూర్వోపాత్తమైన రసము అనంతరోపాత్తమైన కవితకును, అది దాని పిమ్మట నుడివిన వాక్పునకును, అది సభ్యునకును, ఆ సభ్యుఁడు సభకును, ఆ సభ శ్రీరామచంద్రునకును, శ్రీరాముఁడు పిమ్మట చెప్పిన వసుధకును, వసుధ ప్రపంచమునకును ఉత్కర్షను గలిగింతురని వర్ణించుట నిది మాలా దీపకమైనది

సారాలంకారము

స్వరూపము:- 'పూర్వ పూర్వ వస్తువుకంటె ఉత్తరోత్తర వస్తువు ఉత్కృష్టమైనచో సారాలంకారమగును.'

ఉదా:-

మహి ఋతుమండలి మధురమౌ మధువగు
దానికంటెను పూవు దేనె మిగులు
పూదేనెకన్నను బొలుపారు నమృతమ్ము
సుధకన్న రసకవి సూక్తి మెఱుంగు
కవిసూక్తికంటెను కమ్రింబు నీవృత్త
మంతకంటెను నీదు యశము మిన్న
త్వత్కీర్తికన్నను దైవాఱు నీమూర్తి
నీమూర్తికన్న నీనామ మహిమ
మధుర తమమగు గాన నే మాన్యులిలను
గూర్చి నిత్యము దానినే గొల్చుచుంద్రు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- ఇట పూర్వ పూర్వము ఉక్తములైన వసంత ఋతువు, మొదలగు వానికంటె ఉత్తరోత్తరము నిర్దిష్టములైన తేనె మొదలగు నవి మధురములనియు, అన్నింటికంటె శ్రీరామ నామము మధుర మైనదనియు వర్ణించుట నిది సారాలంకారమైనది.

ఏకావళ్యలంకారము

స్వరూపము.- 'పూర్వపూర్వమునకు ఉత్తరోత్తరము క్రమముగా విశేషణమయ్యేని ఏకావళియగును'

ఉదా:- పరిణత భావైక పండితు లవ్వార
        లెవ్వారు హితము గుర్తింపఁగలరో!
అఖిల విద్వన్నుతంబగు హితమయ్యది
        యేది సుజనుల రంజిల్లఁ జేయు!
శోధింప ధారుణి సుజనులా జనులౌదు
        రేరు సాధువులని పేరుగాంతురి!
సర్వాభి మతమైన సాధుత్వ మగునద్ది
        యొద్ది రామునికృప నెనఁగఁజేయు!
మేలు మదినెంచి సాధులై మెలఁగుడంచు
నార్యు లెల్లడ బోధింతు రనవరతము
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- 'వీరు పండితులు' అను పూర్వవాక్యమునకు 'ఎవరు హితము గుర్తింతురో' అను ఉత్తరవాక్యము విశేషణమయినది. అట్లే తదనంతర వాక్యమునకు దానిముందు వాక్యము విశేషణము, దానికి తదుత్తర వాక్యము విశేషణము ఈరీతి పూర్వపూర్వమునకు ఉత్తరోత్తరము విశేషణమగుట నిది ఏకావళియైనది.

కావ్యలింగాలంకారము

స్వరూపము:- 'హేతువు వాక్యార్థరూపముగాఁగాని, పదార్థరూపముగాఁగాని నిర్దిష్టమగుచో కావ్యలింగాలంకారమగును.

ఉదా:-

విప్పారి తీవెలు వేయ సాఁగెను కళా
సంపదల్ నీకృపా సాం మొలికె
వృజిన తమస్సులు వ్రీలిపోవఁగ సాఁగె
నీముఖ కాంతులు నివ్వటిల్లి
అరిరాజ సాధ్వస మడుగంటెఁ దావక
దివ్యశాసన మహో తేజమొసఁగి
ప్రజలు సుప్రజనులై వర్ధిల్ల సాఁగిరి
భవదీయ పాలన ప్రాప్తి మెఱసి
రాజు వెన్నుని రూపన్న రమ్యసూక్తి
స్థేమ మొనగూర్చి నిల్చితి భూమహేంద్ర!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటధామ!

సమన్వయము:- ప్రజలకు కళావికాసము, తమోనిర్మూలనము, అభయము, సంపత్సమృద్ధి కలిగెను. వానికి హేతువులగు భగవత్కృపా సాం ప్రసారాదులు విశేషణగతములై నిర్దిష్టములైనవి కావున నిది కావ్యలింగమైనది.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారము

లక్షణము:- 'సామాన్యము విశేషముచే గాని, విశేషము సామాన్యము చేగాని సమర్థింపబడిన అర్థాంతరన్యాసాలంకారమగును.

ఉదా:-

గంతులో కడలేని కడలి దాటగనేర్చె
పిడికిట లంకిణీ బిలుకుమార్చె
చిటికెలో రాకాసి జెట్టి ప్రోగులను జొచ్చె
నెమ్మి నుంగరము సీతమ్మకిచ్చె
ఊపులో పూదోట యేపు గిప్పులుమాపె
దరియు రక్కసుల పోతరముమాపె
మాటలో లంకను మసిమసి గావించె
అమ్మ సేమము చెవులారవించె
ఎంతలెంతలు చేసె నీయింత హనుమ!
ధర మహాత్ముల కెందు దుష్కరము గలదె!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- హనుమంతుని సముద్రలంఘనాదులు విశేషము. ఇది 'మహాత్ములకు దుష్కరముగలదా?' యను సామాన్యముచే సమర్థింపబడినది. కావున నిది అర్థాంతరన్యాసమైనది.

అనుమానాలంకారము

స్వరూపము:- 'సాధ్యప్రతీతికై అను సాధన నిర్దేశము చేసిన అనుమానాలంకారమగును.'

ఉదా:-

తమ్ముడా! లక్ష్మణా! పొమ్ము! వృక్షమ్ముల
దండకు నీమేన నెండదాకు
అన్న! యెండా? యేది? యాగపడకున్నదే;
అదె! యటుగను! సూర్యుడుదయమొందు,
సోదరా! రేయెందు సూర్యుడు పొడుచునా?
చక్రవియోగుడు చంద్రుడగును,
వత్స! నీవెట్టుల వనజారి యితడందు?
వదినా! కురంగంబు గదియుగాదె!
హా! కురంగాక్షి! చంద్రాస్య! యడవినెచట
నుంటివోయని కుందుట యొక్కలీలె?
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- సీతావియోగతప్తుడగు రామచంద్రునకు చంద్రోదయము సూర్యోదయముగా దోచినది. రామలక్ష్మణులకు పై విధముగ సంభాషణము జరిగినది ఇందు కురంగమువలన ఆ యుదయించునది చంద్రుడు అని లక్ష్మణుడు అనుమాన ప్రమాణముచే గనుగొనెను. సాధ్యము చంద్రుడు. తత్ప్రతీతికి సాధనము కురంగము నిర్దేశింపబడినది. కావున నిది అనుమానాలంకారమైనది.

అర్థాపత్త్యలంకారము

స్వరూపము:- ఒక అర్థము నిష్పన్నమగుటవలన వేరొక యర్థము కైముతికన్యాయసిద్ధమగునో అర్థాపత్త్యలంకారమగును.

ఉదా:- శంకరు విల్లె విఱ్ఱంక దుంచెననగ
పరుల విండ్లను గూర్చి పలుకవలెనె?
మిత్రదీప్తులె తన్ను మించవో యుండిన
నన్యదీప్తుల మాట యడుగవలెనె?
అల విభీషణునకే యభయ మిచ్చె నటన్న
నితరార్తులను గూర్చి యెంచవలెనె?
పరుఁడు విశ్వామిత్రు పనికిఁ దోడగునన్న
నిజ మిత్రులు విన్న వింపవలెనె?
వానరులఁ బ్రోచె నితఁడన మానవులను
గాచునని వేఱుగాఁ జెప్పఁ గడఁగవలెనె?
దివ్యగుణధామ! సజ్జనారామసోమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇతరులెవ్వరును మోపెట్టనేరని త్ర్యంబక విల్లె శ్రీరామచంద్రుని బాహుబలమునకు ఆఁగలేక విఱిగిపోయినదనునది నిష్పన్నమైన యర్థము. దీనివలన తక్కినవారి ధనుస్సులు అతని చేతిలో బెండులగునను అర్థాంతరము చెప్పనవసరము లేకుండఁగనే తెలియుచున్నది. కావున నిది అర్థాపత్త్యలంకారమైనది. తక్కిన పాదములలోఁ గూడ నిట్లే సమన్వయించుకొనునది.

ఆక్షేపాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒకానొక విశేషాభిప్రాయమును సూచించుటకై ఉక్త విషయమునే గాని, వక్ష్యమాణ విషయమునే గాని నిషేధించి నట్లు తోఁచునీతిని పలికినచో ఆక్షేపాలంకారమగును. అనిష్ట విధ్యాభాసము కూడ ఆక్షేపమే యగును.'

ఉదా:- బందీలుగా ముని బృందమ్ములం దెమ్ము!
పని వృత్తి మేము నేర్వంగ వలయు
నిలువు దోఁపుగ వేల్పు కలికి మిన్నల సొమ్ము
తెత్తెమ్ము! చివరికై సేఁత లివ్వి
వన్నెల చిన్నారి కిన్నరి కన్నెలఁ
గొనిరమ్ము! సురగీతి వినఁగ వలయు
పొమ్ము! రామునితోడఁ బోరాడ మేమి దే
నందనమ్మున వేచి యుందుము చట
సకల దానవ పూజిత చరణ! యనెడి
నాతిఁ గని రావణుఁడు వెస నవ్వ నవ్వ
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇది అనిష్ట విధ్యాభాసరూపమగు ఆక్షేపమునకు ఉదాహరణము. సజ్జన సంక్షోభము, దేవతలకపకారము, రామునితో వైరము అనునివి అనర్థహేతువులు గావున మండోదరికి ఇష్టము కావు; అయినను భర్తకు చెప్పిచెప్పి విసికి నిష్ఠురముగా మంచిది! సజ్జన సంక్షోభము చేయుము! రామునితోఁ బోరుము! అని అనిష్ట విధిని చేయుచున్నది. ఈ విధి ఆభాసమేయని 'వనవృత్తి' 'నేర్వవలయు' మొదలయిన వాక్యములతో తెల్లమగుచున్నది. నాశహేతువులగు నీ దుష్కార్యములు చేయవద్దని పరమతాత్పర్యము.

వ్యాజస్తుత్యలంకారము

స్వరూపము:- 'వాచ్యమగు నిందచే స్తుతిగాని, స్తుతిచే నిందగాని స్ఫురించిన వ్యాజస్తుత్యలంకారమగును.'

ఉదా:-

చివికి జీర్ణంబైన శివుని విల్లు విఱచుటా!
చేయి తిరుగు జోదు చేయు చేత?
కాకంబుపైఁ జూపు వీఁక పోకడలట్టె!
పేరొందు జగజెట్టి బీరతనము
మూఁడు కాళ్ళ ముసలి ముక్కు రక్కించుటా!
మొనగాండ్ర మురిపించు కొనఁగ గుఱుతు
నీతికి సెలవిచ్చి కోఁతి వేఁటాడుటా!
మేటి గండని కేలి మేలి చిన్నె
తెల్లమగు లెమ్ము నీపస విల్లువట్టి
లోక భీకరు రావణు దాఁకు వేళ
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇందు రామ విషయకమైన నింద వాచ్యముగానున్నది. కాని దానివలన శివధనుర్భంగాద్యనితర సాధ్యములగు కార్యములను గావించిన జగదేక శూరుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు అని స్తుతిచే పర్యవసన్నమగుచున్నది కావున నిది వ్యాజస్తుతియైనది

విరోధాభాసాలంకారము

స్వరూపము:- 'పైకి విరోధమున్నట్లు గన్పడి పర్యవసానమున విరోధము పరిహరింపఁబడిన విరోధాభాసాలంకారమగును'

ఉదా:-

పురుషోత్తముఁడను ఖ్యాతిఁ బొలుపొందుచుందువు
చతురాననుఁడవయ్యు సతము నీవు
జైవాతృకాభిధ జగతి వెల్గుదువౌర!
ఘనవరలోక భాస్కరుఁడవీవు
రాజమౌళి వనఁగ రాజిల్లుచుందువు
శ్రీకాంతుఁడను పేరు చెందనీవు
గోత్రవర్ధకుఁడవై గోమురారుచుందువు
జిష్ణు ప్రసిద్ధినిఁ జెలఁగినీవు
చిత్రచరిత్రము! దశరథ పుత్రనీదు
నిజ చరిత్రము తెలియఁగా నేర్చునెవఁడు?
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలసేటరామ!

సమన్వయము.- పురుషోత్తముఁడైనవాఁడు చతురాననుఁడగుట పొసగదని పైకి విరోధముదోఁచినది. కాని పురుషులలో శ్రేష్ఠుఁడు, సుందరమగు వదనము గలవాఁడు అని అర్థాంతరము దీయఁగా పర్యవసానమున విరోధపరిహారమగుట నిది విరోధాభాసమైనది. ఇట్లే జైవాతృకాది పదములకును విరోధ తత్పరిహారముల నూహింపవలెను.

విశేషోక్త్యలంకారము

స్వరూపము :- 'కార్యోత్పత్తికి వలయు కారణ సామగ్రియున్నను కార్యముత్పన్నముగాకున్న విశేషోక్తియగును.'

ఉదా:-
తన వాక్కు సురరాజ ఘనరత్న దీపిత
మౌళి రాజిలు దివ్య మాలగాఁగ
తన కంటి కెంజూపు ధరణీతలంబెల్ల
నట్టుడికించు దావాగ్నిగాఁగ
తన పేరు దర్పాఢ్యదైతేయ కోటికి
దరికొన్న వజ్ర పంజరముగాఁగ
తన హేతి శాత్రవ [illegible] భీతికి మూల
హేతువు పెను ధూమకేతుగాఁగ
ప్రభుత, శౌర్యము, కడుపల్కుబడియు, బలము
గలిగియును రావణుండేల తలఁకు విడఁడొ?
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- రావణునికడ ధైర్యముతో నుండుటకు కావలయు సర్వ సామగ్రియుఁగలదు. ప్రభుత్వము, శౌర్యము, పలుకుబడి బలము అనునవి గలవు. అయినను భయముపీడుట లేదు. ధైర్యము గలుగలేదు. ఈరీతి కారణమున్నను కార్యముగలుగకుండుట నిది విశేషోక్తియైనది.

విభావనాలంకారము

స్వరూపము:- 'కారణములేకుండఁగనే కార్యోత్పత్తిగలిగిన విభావనాలంకారమగును.'

ఉదా:- దట్టంపుఁ జీకటుల్ నట్టాడె రట్టడి
రాకాసిపురి నిసి రాకమున్నె
గాసి మబ్బులు మూఁగి కమ్మెరే దిమ్మరి
దీవిఁ దొల్కరియింక దిగకమున్నె
దండి యీరువుదిండి గుండియల్ వీలెను
వాఁడి కోలలు మీఁదఁ బడకమున్నె
రక్కసి జోదుల యుక్కు కొండలు గూలె
పిడుగు వాల్గోతలు పినకమున్నె
పోతరంబున నలుదెసల్ కోఁతిమూక
మించి లంకను వడి ముట్టడించె ననఁగ
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- రామదండు ముట్టడించఁగనే లంకలో వింతలు ప్రారంభించినవి. రాత్రిగాకముందే చీకట్లు గ్రమ్మెను. తొలకరి రాకముందే మబ్బులు మూఁగెను. బాణములు తగలకమున్నే ప్రాణములుపోయెను. పిడుగులు పడకముందే కొండలుగూలెను. ఇట కారణములగు రాత్రి మొదలగునవి లేకుండఁగనే కార్యములగు చీకట్లు మున్నగునవి గలిగెననుట నిద్ది విభావనాలంకారము.

విషమాలంకారము

స్వరూపము:- 'కారణ విరుద్ధ కార్యోత్పత్తియైనను, ఇష్టావాప్తికై యత్నము సేయ నిష్టోత్పత్తి గలిగినను, విరూపవస్తు సంఘటన మైనను విషమాలంకారమగును.'

ఉదా:- రమణీయ మణిమయ ప్రాసాద తతులేడ
విషమ కంటక వన వీథులేడ
కోకిల వల్లకీ కమ్రగీతములేడ
విరసమ్ములౌ శివా విరుతులేడ
మధుర మధురములౌ మహితాన్న రుచులేడ
అతిహీన కందమూలాదులేడ
వరహంస తూలికా పర్యంక తతులేడ
దారుణ పాషాణ తలములేడ
మూర్తు లివియేడ! ఏడ నీమూర్తులందు
వనుల నీ దాయలను గాంచి వనచరాళి
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇది విరూపవస్తు సంఘటన రూపమగు విషమాలంకారమునకు ఉదాహరణము. సమస్త వైభవముల ననుభవించిన శత్రురాజులకు బహుళ దుఃఖాకరమగు అరణ్యవాసము సంఘటిల్లినది. కావున నిది విషమమైనది.

సమాలంకారము

స్వరూపము:- 'అనురూపములగు వస్తువులకు సమావేశము గలిగించేని సమాలంకారమగును.'

ఉదా:- తరుణ వసంతునిఁ దరుణేంగానన లక్ష్మి
నేర్చి పూపందిళ్ళఁ గూర్చినాఁడు
పూవింటి యొడయనిఁ బూబోఁణి రతికన్య
కేలు కేల్సంధిపఁ జాలినాఁడు
చెన్నారు శీతాంశుఁ జిన్నారి చంద్రికఁ
జెలువారఁ గళలేలఁ గలిపినాఁడు
శ్రీరామచంద్రుని సింగారి జానకి
నోడఁగూర్చి భద్రిముల్ వడసినాఁడు
తమ్మి పూవింటఁ బుట్టిన దంట యెంత
నలఁతియని చూచుఁ గ్రిగంట వాణి విభుని
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట అనురూపులగు వనలక్ష్మీ వసంతులకును, రతీమన్మథులకును, చంద్రికాచంద్రులకును, సీతారాములకును సమావేశము వర్ణింపఁబడుట నిది సమాలంకారము.

అధికాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఆధారము అల్పముగను ఆధేయము అధికముగను వర్ణించి
చేసిన అధికాలంకారమగును'

ఉదా: సన్నము భవదీయ నిర్మల చరితంబు
స్వల్పాది కవిసూక్తిఁ బట్టుటయును
అతివేల భవదీయ విచిత్ర స్వరూపంబు
చిన్న వరానులమదిఁ జిక్కుటయును
మహనీయ భవదీయ మంజులకీర్తు లా
యలంతి భక్తులగీతి వెలయుటయును
నీరంధ్ర భవదీయ నిర్వ్యాజ కరుణాబ్ధి
గోరంత పుణ్యానఁ గూడుటయును
చూచి మదనెంచి యోచించి చోద్యమంది
ముగ్ధులగుదురు జ్ఞాన విదగ్ధులిలను
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట అపారమగు భగవచ్చరితము అల్పమగు కవిసూక్తి నిబట్టినదని ఆధారాధేయములకు అననురూప్యము వర్ణింపఁబడుట నిది అధికాలంకారము. తక్కిన ఆధారాధేయములను ఇట్లే యెఱుంగునది.

అసంగత్యలంకారము

స్వరూపము.- 'కార్యకారణములకు భిన్నదేశావస్థితి చెప్పఁబడెనేని అసంగత్యలంకారమగును.'

ఉదా:- ఇనవంశమున శ్రీరమేశుఁడు కాలూన
సురవైరి హృదయాలు బరువులెక్క
జానకీపతి ధనుర్జ్యాకోటి మీటఁగా
కుటిల రక్షస్సతీ ఘోషలెసఁగె
పట్టాభిషేకంబు వఱల శ్రీరాముని
కమరుల హృదయ తాపములు వాసె
దశరథ సూనుండు ధరణి భారము మోయ
సోఁకుల కుస్పుసుస్సురులు హెచ్చె
ఎంత యాశ్చర్యమనుచు మునీశులాత్మ
నెంచి నీవృత్తములను గీర్తించుచుందు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనా రామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- భగవంతుఁడు శ్రీరాముఁడై కాలూనినది యినవంశమున; బరువెక్కినది సురవైరి హృదయాలు. కాలూనినచోట బరువెక్కవలయును. అట్లుగాక ఇట కారణము ఇనవంశమున, కార్యము రాక్షస హృదయాలలోను అగుట నిది యసంగతి. ఇందలి తక్కిన వాక్యములలోను ఈయలంకారము నిట్లే యెఱుంగునది.

యుక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'దుర్ఘటార్థములను ఘటింపఁజేయు నెడల యుక్త్యలంకారమగును.

ఉదా:- శాంతా శరీరంబులు చట్టుబండలు సేయు
　　అలజన స్థాన దైత్యావళింబు
గర్వంపు పిల్లునఁ గన్నులు పొరలెక్క
　　తూలు సధర్ముఁడా వాలిపొగరు
తరఁగ చేతులుసాఁచి దాఁటనీయనటంచు
　　పొంగిన యావార్థి పోతరంబు
ముల్లోకముల నేలు మొనగాఁడ నేనని
　　విఱ్ఱవీఁగు దశాస్యు బీరతనము
తుడిచిపెట్టితివఁట! యొకతూపుతోనె
అఖిల ఘటనాఘటన సమర్థా! మహాత్మ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- అఖిల దుష్టగర్వ నిర్వాహణమును దుర్ఘట కార్యమును ఒక్క శ్రీరామబాణము ఘటిల్లఁజేయుట నిది యుక్త్యలంకారమైనది.

విచిత్రాలంకారము

స్వరూపము:- 'స్వవిరుద్ధ ఫలమును బొందుటకై యుద్యమించుట విచిత్రాలంకారమగును.'

ఉదా.- అమరేంద్రుఁ డైరావతమ్ముడిగ్గి నినుఁగొల్చు
మక్కువ సురదంతి నెక్క సతతము
సుగ్రీవుఁడింత సత్సుగ్రీవుఁడగు నీకు
తలయెత్తి కపిరాజ్య తలము నేల
దశముఖానుజుఁడు నీదాసుఁడయ్యెను గోరి
దాసులై దనుజులు దన్ను గొల్వ
పరమరాగంబునఁ బ్రస్తుతింతురు మునుల్
రేఁగిన రాగంబు దీర్ప నెంచి
అఖిల కల్యాణ గుణ నికరాలవాల
ఆర్త మందార! ధీర! స్వర్ణాద్రిసార!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట 'సంతతము ఐరావత మెక్కి తిరుగుటకు ఐరావతమును దేవేంద్రుఁడు దిగెను' అన్నచో గజావరోహణమునకు గజారోహణము విరుద్ధమైన ఫలము; తదర్థము ఉద్యమించెను కాన నిది విచిత్రాలంకారము. నమ్రుఁడై భగవత్సేవ చేసి స్వారాజ్యమును నిష్కంటకముగా ఇంద్రుఁ డేలునని తత్త్వార్థము. ఇందలి తక్కిన వాక్యములకును ఇట్లే సమన్వయము.

భావికాలంకారము

స్వరూపము :- 'అత్యద్భుత వస్తువృత్తాంతము వలన భూతభావ్యర్థములు భావిక హృదయమునకు ప్రత్యక్షములైనట్లు తోఁచిన భావిక మగును.'

ఉదా:-

మోపెట్టునోయని చూపులు నిగిడించి
చూచు నృపతులట్టె చూచుచుండ
ఇట్టె విల్లెత్తు మాచిట్టిజోదని గాధి
పట్టి యెత్తిన చేయి యట్టెయుండ
జోదు సింగపు దూఁకుఁ జూచు సింగముపోల్కి
నఱలేచు లక్ష్మణుఁ డట్టెయుండ
మీరి తియ్యని కోర్కె లీరికలెత్తంగ
పొంగు జానకి యట్టె పొంగుచుండ
శివుని విల్లెత్తునాఁటి నీ చెన్నురూపు
కనుల గట్టును నేఁడు నో కమలనయన!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- అనన్యసాధ్యమగు శివధనుర్భంగము అద్భుతవృత్తము. దానిని వర్ణించుట నాఁటి సభాదృశ్యము భావిక మనోవీథిని భావితమై ప్రత్యక్షాయమాణమగుట నిది భావికాలంకారమైనది.

అన్యోన్యాలంకారము

స్వరూపము:- 'పరస్పరము రెండింటికి కార్యకారణ భావము సన్నివేశం బడెనేని అన్యోన్యాలంకారమగును.'

ఉదా:- శోభిల్లె జానకి శూరు రాఘవుఁజేరి
వైదేహితో రామ భద్రుఁడెసఁగె
విలసిల్లె వాల్మీకి పలుకు రామునిఁబాడి
రాముఁడ వ్వాల్మీకి రసనఁజెలఁగె
అలరారె నినకుల మవనిజా పతిచేత
నినకులంబున నిందిరేశుఁడలరె
దనరె దశాస్యుండు ఘనురాము నెదిరించి
తొడరె రాముఁడు వాని ద్రుంచివైచి
పొలుచునన్యోన్య భూషణ భూష్యభావ
మీవిధంబున మీకు నో దేవదేవ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- జానకి శోభిల్లుటకు శ్రీరామచంద్రుఁడు కారణము. శ్రీరామచంద్రుఁడు విలసిల్లుటకు సీతాదేవి కారణము. అని పరస్పరము సీతారాములకు విలసనమున కార్యకారణభావము వర్ణింపఁబడుట నిది అన్యోన్యాలంకారమైనది. ఇతరవాక్యములలోను అలంకారసమన్వయ మిట్లే చేసికొనవలయును.

సామాన్యాలంకారము

స్వరూపము:- 'గుణసామ్యమున ఒక వస్తువునకు మఱియొక వస్తువు యొక్క తాదాత్మ్యము స్ఫురించినచో సామాన్యాలంకారమగును.'

ఉదా:- ఐరావతంబేది యన్నఁ దంతావళం
బిదియన్న భేదంబు తెలియఁగరాక
ఉచ్చైశ్శ్రవంబిద్ది తెచ్చు గుఱ్ఱములివ్వి
యని వేఱువేఱుగా ననఁగరాక
క్షీరసాగరమిద్ది నీరాశి యిదియని
విడఁదీసి పేర్కొన వీలుగాక
కల్పవృక్షము లివ్వి యల్పవృక్షములివ్వి
యని గుర్తుపట్ట సాధ్యంబుగాక
వింతపడుదురు విబుధులు స్వాంతమందు
నిర్మలంబైన నీకీర్తి నిండ జగము
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- శ్వేతగుణ సామ్యమున ఐరావతాదులగు వస్తువులకును అన్యగజాదులకును భేదముపోయి అన్నియు సమానముగాఁ దోఁచుట నిది సామాన్యాలంకారము.

గమనిక:- వస్తువుచే వస్తువు తిరోహితమైన యెడల మీలనమనియు, గుణముచే వస్తుతాదాత్మ్య ప్రతీతి గలిగిన సామాన్యమనియు గుర్తింపఁదగును.

స్వభావోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉన్నదున్నట్లుగాఁ గనులకుఁ గట్టినట్లు సహృదయాహ్లాదకము గాని వస్తువర్ణనము స్వభావోక్తి యగును.'

ఉదా:- గికురించి పరువెత్తి యొకతీరు మెడఁద్రిప్పి
వెన్నంటు నీపైనఁ గన్నువెట్టి
అమ్ముపైఁ బడెడి భయమ్మున వెనుమేను
మునుమేన నొదుగఁగా ముడిచిముడిచి
ఇసుమంత కొఱికిన కసవు తోవలజార
మీఱు దప్పికనెంతు నోరుదెఱచి
వడిఁగోళ్ళు దూఁకుటఁ బుడమిపై నొక్కింత
మిక్కిలి గామింటఁ జక్కఁబాఱు
పసిఁడి లేఁడిని గుఱివెట్టి నొసలు ముడిచి
కంటి నఱమోడ్చి వెంటాడి తంట; దంట!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట వేఁటకాఁడు వెన్నంటిన తఱినుండు లేఁడిస్థితియు వెన్నంటిన వేఁటకాని స్థితియు స్వభావసిద్ధముగ వర్ణింపఁబడుట నిది స్వభావోక్త్యలంకారము.

వ్యాజోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'గుప్తమగు నొక వస్తువు వ్యక్తముగాఁగా దానిని మఱియొక వ్యాజమున గుప్తపఱచుట వ్యాజోక్తి యనఁబడును.

ఉదా:-
చెలియరో! పుష్పాడి యొలికె పాపము! సీత
తమ్మికన్నులు గను! చెమ్మగిల్లె
పల్లవాధర! చూడు! చల్లని పన్నీరు
చిల్క జానకిమేను పుల్కరించె
నలినాక్షి! ఈముగ్ధ నిలువనేరదెన్నఁడు
నల్వురలో సిగ్గు చెల్వుగాంచె!
కుటిలాలకా? దీని నిటల రత్నప్రభల్
చెక్కుల నలమె కెంపెక్కఁగాదె!
అంచు తనచిన్నెలను సమర్థించు సఖిని
లీలఁ గనెనఁట! మీపెండ్లివేళ సీత
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- రమణీమణి జానకికి శ్రీరామగుణభావన సందర్శనముల వలన మోదాశ్రుపులకాదులగు సాత్త్వికభావములు పొడమినవి. వానినెల్లెట్లో గోపనము చేసికొనినది. కాని వివాహవేదికపైకి వచ్చుసరికి అసాత్త్వికోజ్జృంభణము అఁగలేదు. ఆ స్థితిని గనిపెట్టి యొక గడుసరి చెలికత్తె వానిని అన్యథాసమర్థించి మఱుగువఱచినది. కావున నిది వ్యాజోక్తియైనది.

వక్రోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- "ఒకరు ఒక యుద్దేశముతో ప్రయోగించిన వాక్యమును కాకువుతోఁగాని శ్లేషమహిమనుగాని వేఱొకరు మఱియొక తీరున అన్వయింపఁజేసిన వక్రోక్తి యగును"

ఉదా:- కోపంబు గన మరుచాపంబ నీకేల ?
కలకంఠి పలుకవే కమ్మపలుకు
చాలు నన్నృతమింక ! కేలఁచాపం బేది ?
కలకంఠి గలదు మీయలరుఁదోఁట,
మావల్ల నేమైన మహితాపచారముల్
గల్గుచో మన్నించు గాంచనాస్య !
సిరిమాకు నపకృతుల్ సేసినదని మేము
మొఱవెట్టుకొంటిమే దొరలమ్రోల
అనుచు చతురాస్య మాటల కందకున్న
ప్రణయ ముగ్ధతఁ జూతువె ! పడఁతిసీత
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేట రామ !

సమన్వయము:- ఇందు శ్రీరామచంద్రునిచే ఒక యభిప్రాయముతోఁ బ్రయోగింపఁబడిన పదములకు శ్లేషమహిమను సీత వేఱొక యర్థమును దీసి సల్లాపమును బెంచి ఉక్తివైచిత్రిమును జూపుట నిది వక్రోక్తియైనది.

ఉత్తరాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉత్తరమువలన ప్రశ్న యూహింపఁబడిన ఉత్తరాలంకారమగును.'

ఉదా:-

వెడ కేకలను వేయు నడవి నెమిలిగాని
నీ వాడు పెంపుడు నెమలి గాదు
కుప్పిగంతులు వేయు కొన దుప్పియెగాని
కూడియాడఁగ మన లేఁడిగాదు
చేరఁ గుమ్మగ వచ్చు కారు ఏనుఁగుగాని
కోరాడ మన యేన్గు కొదమగాదు
చెదరి పర్వెత్తెడి బెదరు చిల్కయెగాని
పలుకఁగా నీ చేతి చిలుకగాదు
వత్స! వనమిది; మన యుపవనము గాదు
కాద టందురు నీయరుల్ గాననముల
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- అరిమర్దనుఁడగు రామునివలని భయమున స్వనగరములను వీడి మహారణ్యములలో నెచటనో కుటుంబసహితముగాఁ దలదాఁచుకొనుచుండు దానవులలో నొకఁడు తన కుమారునితో ననిన మాటలివి. ఈ యుత్తరమువలన నాయనా! ఈ నెమిలి, లేఁడి, ఏనుఁగు చిలుక యేదియు నా కడకు రాదేమి? నాతో ఆటలాడదేమి? అని తండ్రిని కుమారుఁడు ప్రశ్నించెనని తెలియుచున్నది గావున నిది యుత్తరాలంకారము.

వ్యాఘాతాలంకారము

లక్షణము:- 'ఒక వస్తువు ఏ యుపాయముచేత ఒకనిచే సాధింపఁ బడునో ఆ వస్తువే యాయుపాయముచేతనే మఱియొకనిచే వేఱుగా జేయఁబడునో వ్యాఘాతాలంకారమగును.'

సీ॥ తన సుబాహువుచేతఁ దనరారఁ జేసెను
ధరను సుబాహువు భంగపఱచు మఖము
నిజరజో మహిమచే నెలఁతగా వశిఁజేసె
అలరజో మహిమ రాయైన చెలువ
ఉగ్ర ధనువుఁబట్టి యుజ్జీవితునిఁ జేసె
ఉగ్ర ధనువునఁ బాటొందు పురుని
వరశౌర్యమున ఖ్యాతి వదలిపోవఁగఁ జేసె
వరశౌర్య విఖ్యాతుఁ బరశురాము
చిత్రములకెల్ల చిత్రంబు చిత్రచరిత!
స్వాదువులకెల్ల స్వాదువు నీదుచరిత!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- సుబాహువుచేత భంగమునొందిన మఖమును శ్రీరామచంద్రుఁడు సుబాహువుచేతనే నిర్విఘ్నముగ సమాప్తినొందించెను. కావున నిది వ్యాఘాతాలంకారమైనది. ఇట్లే తక్కిన వాక్యముల లోను ఈ అలంకార సమన్వయము నెఱుంగునది.

ప్రతీపాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఉపమేయము చేతనే యుపమానకార్యము సిద్ధింప నిఁక ఉపమాన మేల ? యను ఆక్షేపము గలిగినను; ఉపమానముగా ప్రసిద్ధమైనదానిని ఉపమేయముగా వర్ణించినను ప్రతీపాలంకారమగును.'

ఉదా:-

అనమానధీరుఁడీ యవనిజాపతియుండ
ఏలమేరువటంచు మూలనెట్టె;
సత్కళానిధి రామచంద్రుండు దైవాఱ
ఏల రేవెల్గని వ్రేలఁగట్టె;
దాన ధౌరేయుఁడీ జానకీపతిగల్గ
ఏలవిన్నాఁసని పాలువెట్టె;
సర్వధూర్వహ బాహు సాకేత విభుఁడుండ
ఏల శేషుండని నేలఁబెట్టె;
ఏలపడి ? యొక్కఁడీ యిలఁజాలుననుచు
అమలధీనిధి యాచతురాననుండు
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలవేటరామ !

సమన్వయము:- ధీరత, ఆహ్లాదకరత్వము, వితరణ, ధౌరంధర్యము అను నవి రామచంద్రునికడనే యుండఁగ నిఁక మేరుచంద్రాదులేలయని ఆక్షేపము వచ్చినది. కావున నిది ప్రతీపము. రామచంద్రుఁడు ప్రకృతము. మేర్వాదులు అప్రకృతములు.

సూక్ష్మాలంకారము

స్వరూపము:- 'అసంలక్షితమైన సూక్ష్మార్థమును ప్రకాశింపఁజేసిన సూక్ష్మాలంకారమగును.'

ఉదా:-
అత్త వారి కులము నడిగిన సఖులెల్ల
కనుదమ్మి విరియించి గాంచులీల
మామగారెవరన్న కామినీతిలకంబు
పదిమిత్త్రయములను నెరుసనిలుపు
భర్త పేరడుగఁగా పల్లవాధర యభి
రామకీరమువంక రహిఁజూచు
చూచుచుండంగనే శోభన తనువల్లి
పులకప్రసూనాలఁ బొలుపుమీఱ
ఇదిగో! పూచెను; ఫలముల నింకగాయు
నంచు చెలులాడఁ దలవాల్చె నవనిజాత
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- అత్తవారి కులమేమని యడుగ లజ్జగావున చెప్పలేక సీత లీలతోఁ కనుదమ్మి విరియించి చూచినది. తమ్మిలు విరియింపు వాఁడు సూర్యుఁడు. కావున మా యత్తవారికులము సూర్యకులమని సీత చెప్పక చెప్పిన సూక్ష్మార్థమును చెలులు గ్రహించిరి. కాన ఇది సూక్ష్మాలంకారమైనది. ఇందలి తక్కిన సూక్ష్మార్థములను నిట్లే గ్రహించునది.

ప్రౌఢోక్త్యలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒక వస్తువునందు గుణాధిక్యమును నిరూపింపదలంచి యా గుణములుగల యితర ప్రసిద్ధవస్తువులతో దానికి సంసర్గ మును వర్ణించిన ప్రౌఢోక్తి యగును.

ఉదా:- జట్టుజట్టులుగట్టి జెట్టీలు దేవదా
నవులుచేపట్టి మందరమువడిని
పాలకడలిఁజిల్కఁ బరిభవమొందిన సుధా
శీకరంబులలోనఁ గూర్చి కూర్చి
అమలౌషధీసార మందుపొందిక నూరి
పొంగువెన్నెలలోన రంగరించి
మించులు జల్లించి మెత్తని పొడిచేసి
పొదిపి యద్దానితోఁ బదునుచేసి
కాంక్ష సృష్టించె నీ కటాక్షములు ధాత
ఆశ్రితావనశీల! కృపాలవాల!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- భగవత్కటాక్షములు అమృతశీకరములతోఁ జేయఁ బడినవి. వానియందు అమృతగుణములగు సంజీవనాదులేగాదు. జన వశీకరణము, ఆహ్లాదము, సౌందర్యము, మొదలగు ఉత్కృష్టగుణ ములు పెక్కుగలవని నిరూపించుటకు ఆ కటాక్షములకు జనవశీకరణాది గుణములుగల ఓషధీసారము, వెన్నెల మున్నగువాని సంసర్గము వర్ణిం పఁబడినది. కావున నిది ప్రౌఢోక్తియైనది.

లలితాలంకారము

స్వరూపము:- 'వర్ణ్యమునకు దాని వ్యవహారమును వచింపకయే అప్రకృత వ్యవహార సంబంధమును జెప్పిన లలితాలంకారము.'

ఉదా:-

త్రిపురదాహన మహాతీవ్ర ఫాలాక్షుని
పరిధనమం బెదిరించు రాముఁడేడ
ఆహవిర్భోక్తలనాహవమ్మునఁదాఁకు
పీఁక వెలుఁగు నీ వీఁకలేడ
బ్రహ్మాండమును భస్మపటలంబు గావింప
దీర్ఘ జిహ్వాలుసాఁచి తీవరించు
ప్రళయోగ్రవహ్నిని పద్మమర్దన కేళి
చణమని ప్రాలేయ జలముచల్లి
ఆర్పనెంతువు ; రావణా! యసురనాథ!
యందురఁటవాని యాప్తులో యమరమిత్ర!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- కుంభకర్ణాదులు వారును వారును బెట్టు హావిస్సుతో బ్రదుకు దేవతలపై దూఁకగలవారు. అట్టి వారితో జగదేకవీరుఁడగు రాముని దాఁకఁ గోరుచున్నాఁడు రావణుఁడు. ఇట ప్రకృత వస్తువు రావణుఁడు. వాని యిచ్ఛానుగుణమగు వ్యవహారమును జెప్పకయే అప్రకృతమగు మంచునీటితో ప్రళయాగ్నిని చల్లార్చుట యను వ్యవహార సంబంధము చెప్పఁబడినది. కావున నిది లలితమైనది.

ప్రకృతముకూడ చెప్పఁబడిన నిదర్శనాలంకారమేయగును.

ప్రహర్షణాలంకారము

స్వరూపము:– 'ఆయాప్రయోజనములకై సాక్షాత్తుగా ప్రయత్నము సలుపకయే ఇష్టప్రాప్తి గలిగెనేని ప్రహార్షణమగును'

ఇవి మూఁడువిధములు:– ౧ తలవని తలంపుగా కోరికలీడేరుట.
౨ ఒకదానిని కోరి యత్నింప అంతకంటె ఎక్కువ లభించుట.
౩ అభీష్టవస్తుసాధనమునకై యత్నింప అభీష్టవస్తువే లభించుట

ఈ మూఁడింటిలో రెండవభేదమునకు ఉదాహరణము:–

పిచ్చినవ్వుల నఱవిచ్చి కెమ్మోవి ప
　　లొగ్గల తళతళల్ పొలుపుమీఱ
వచ్చియు రానియు బలు నఱపల్కులు
　　బలుకరించెడి తీరు పరిఢవిల్ల
కాలూని నిలువఁగాఁ గాక నేలను బ్రాకి
　　కాయమ్ము దుమ్ము బుక్కాయినిండ
తను డాయవచ్చు నాతనయునిఁ గోరి పు
　　త్రేష్టిఁజేయు దశరథేశుఁడార !
పొందె పురుషోత్తముని నిన్ను పుత్రుఁగాఁగ
కొసరు గానీదు తమ్ములఁ గూర్మిసుతుల
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేటరామ !

సమన్వయము:– మక్కువదీర్చునొక కుమారునిగోరి పుత్రేష్టిఁజేసిన దశరథునకు జగదభిరాముఁడగు శ్రీరాముఁడును తదనురూపులగు లక్ష్మణాదులును లభించిరి. ఇట దశరథుఁడు వాంఛించినదానికంటె అధికఫల ప్రాప్తిగలుగుట నిది ప్రహర్షణమైనది.

విషాదనాలంకారము

స్వరూపము:- అభీష్టార్థమునకు విరుద్ధమైన యర్థము లభించిన విషాదనాలంకారమగును.

ఉదా:-

మాటాడ కేనేను మౌనంబుదాల్చుచో
వెడలిపోదురు జనుల్ విసికి, యంత
గట్టిగా ముక్కుతోఁబట్టి గడియఁదీసి
ఈ పంజరమునుండి యెగిరిపోయి
చేరి శారికఁగూడి స్వేచ్ఛగా మామిళ్ళ
మీఁదనే విహరించి మెఱయుదాన
అంచు కీరంబు భావామృతంబానుచు
పొంగుచుండఁగ నొక్క భుజగమందు
దూరె నాకార! విధి నేత లేరుపఱపఁ
జాలు వారెందఱున్నారు! జగతి దేవ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట కీరమునకు పంజరవిముక్తి యిష్టము. తద్విరుద్ధముగ సర్పగ్రహణము గలిగినది. కావున నిది విషాదనము.
ఇది యనర్థోత్పత్తిరూపమగు విషమాలంకారము కాదు. దీనికి భేద మిది: ఇష్టార్థప్రాప్తికై ఒకానొక కారణము ప్రయోగింపఁబడి తన్మూలమున అనర్థోత్పత్తి గలిగిన విషమము. అట్టి కారణము ప్రయోగింపఁబడకయే వేఱు కారణమున అనిష్టప్రాప్తి గలిగిన విషాదనము.

ఉల్లాసాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒకదాని గుణదోషముల సంగతిని వేఱొకదానికి గుణదోషములు గల్గెనని చెప్పిన ఉల్లాసాలంకారమగును.'

ఉదా:- ఏయది సతతంబు హింసాప్రధానులౌ
పాపరాక్షసులకు భవనమగుట
అపవిత్రమయ్యెఁదా నార్యసంస్థితి కట్టి
వింధ్యాచలప్రాంత విపినభూమి
మంగళరామాంఘ్రి మహనీయ ధూళులు
పర్వ పవిత్రమై వఱలెనార!
భాసిల్లు నార్యనివాసమై కభవనమై
కమ్మని హోమ ధూమమ్ము మలయ
ఎట్టి శక్తులుగలవో! సర్వేశ్వరునకు
నంచు భక్తులు సినుగొల్తు రెంచిమదిని
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలవేలరామ!

సమన్వయము:- ఇందు పాపులగు రాక్షసుల సంసర్గమున వింధ్యవనము అపవిత్రమగుట దోషసంసర్గమున వచ్చు దోషమునకు ఉదాహరణము. పవిత్రమైన రామపాద సంసర్గమున ఆ వనము పవిత్రమగుట గుణసంసర్గమునఁ గల్గు గుణమునకు ఉదాహరణము. కావున నిది ఉల్లాసము.

అవజ్ఞాలంకారము

స్వరూపము:- ఒక వస్తువునకు అన్యవస్తు సంసర్గము గలిగియు దాని గుణదోషములు సంక్రమింపనిచో అవజ్ఞాలంకారమగును.

ఉదా:- జపతపంబు లుచితసత్క్రియాకాండము
చేయఁ జేసెనీ కర్మవీరుఁడయ్యు
సర్వవేదాంత నిష్ణాతుఁడయ్యును దుష్ట
జనుఁడు గాఁడు విరాగి జగతినెంచ
శీలమును కలుగాఁగఁదాను వారాన్నిధి
గర్భంబు లోనుండఁగల్గి కూడ
మాఱక, పొందక మార్దవం బిసుమంత
మెఱయు నామైనాక గిరినిఁబోలి
లసిత మంజులతర్యంత! యసురహాంత!
కలిత సుస్వాంత! భక్తకోకిల వసంత!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట్టి జపతపాదులు వేదాంతచర్చలు అనువాని సంసర్గము ఖలునకుఁగలదు. అయినను వాని గుణమగు వైరాగ్యము ఆ ఖలునకు సంక్రమింపలేదు. కావున నిది అవజ్ఞాలంకారమైనది.

అనుజ్ఞాలంకారము

స్వరూపము:- 'అందున్న యొకానొక ఉత్కృష్ట గుణమునందలి లాలసతో నికృష్టమని ప్రసిద్ధమైనను ఆ వస్తువునే ప్రార్థించుట అనుజ్ఞాలంకారమగును.'

ఉదా:-

వలదు రాజ్యము భోగభాగ్యముల్ పనిలేదు
అఖిలాపవర్గ సౌఖ్యంబునలదు
పరిణతాహంకృతి ప్రాఘాగ్రజాతులఁ
బరిభవమొందెడునట్టి వాంఛ లేదు
అంజలిబట్టి నిన్నర్థింతు నిదియొండు
వేయొక్కటియు నిన్ను వేడరాను
అమలగోవింద పాదారవిందామృతా
స్వాదనిత్యశ్రీల వఱలుచుండు
ఒక్కహాలికునింట నా కుదయమొంద
వరము దయసేయవే చాలు వరద! దేవ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- 'హరిభక్తి' యను ఉత్కృష్ట గుణమునందలి లాలసతో నికృష్టమైనదయ్యు హాలిక గృహప్రభవము ఒక భక్తునిచే ప్రార్థింపఁబడినది. కావున నిది అనుజ్ఞాలంకారమైనది.

తిరస్కారాలంకారము

స్వరూపము:- "ఏదియో యొక దోషము చూపట్టినంత, గుణవిశిష్టము ప్రసిద్ధిఁగాంచిన వస్తువునుగూడ ద్వేషించుట తిరస్కారమగును."

ఉదా:-

మదదంతి గంధాద్రి మదఝరీ సౌరభ్య
మోది షట్పదగీతి నాదితములు
కుటిలాలకోన్నిద్ర కువలయమాలికా
ప్రతిభటాపాంగ విభాసురములు
అసమానవీరతాహంకార పరిణతీ
కోవిదప్రసారణ ఘోషితములు
వందిమాగధ బృంద వాచాలతాదివ్య
వల్లరీ సుమరజో వాసితములు
శ్రీలు వలదన్న, యొవ్వాని చెలిమి గలుగ
ఏలు గలుగదు హరిసేవ ప్రేమఁజేయ
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- సంపదలు అహంకారయుక్తములౌట హరిసేవ చేయుటకు ప్రతిబంధకములు అను దోషమును మదినెంచి భక్తుఁడు సౌఖ్యాది గుణ విశిష్టములై వాంఛనీయములైన సంపదలను వద్దని ద్వేషించుచున్నాఁడు. కావున నిది తిరస్కారము.

లేశాలంకారము

స్వరూపము:- 'గుణమే యాపదకు హేతువగుట తటస్థించినప్పుడు ఆ గుణమును దోషముగను, దోషముకూడ ప్రయోజనకారియైనప్పుడు దానిని గుణముగను వర్ణించిన లేశాలంకారమగును.'

ఉదా:- మాధవచరణాబ్జ మకరందసారమై
అమరభూములు పావనములు సేసి
పరితప్త మర్త్యాళి పాపముల్ వాపఁగా
ప్రాలేయగిరిపైనఁ గాలువెట్టి
చంద్రశేఖరజటా జాల వాగురికలోఁ
జిక్కుకొంటివి తల్లి స్వేచ్ఛదొలఁగి
ఈ ముప్పునకు హేతు వితరులెవ్వరుగారు
నీగుణదోషమే నిజము జనని
లోభమునుగల్గఁ జేయు నిర్లోభులకును
వానిమహిమలు గాన నాపదలు వచ్చెఁ;
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- సకలశ్రేయస్సాధనములు మందాకినీ మహిత గుణములు. ఆ సుగుణములే ఆ తల్లికి శివజటాజూట బంధనమునకు కారణమగుట దుష్టములుగ నిర్దేశింపఁబడుట నిది లేశము.

తద్గుణాలంకారము

స్వరూపము:- 'దుర్బల నిజగుణ త్యాగపూర్వకమైన ప్రబల పరగుణస్వీకారము వర్ణింపబడిన తద్గుణాలంకారమగును'

ఉదా:-
కిసలయాంగుళిసీత కెందమ్మిదోసిటఁ
బద్మరాగరుచులఁ బరిఢవిల్లి
అరుణాన్వయ విభూష నపరంజి తలపాఁగ
బంగారు పూవుల ప్రభ దలిర్చి
శ్యామలంబైన శ్రీరాము మేనుసజారి
ఇంద్ర నీలప్రభ నెసఁగి మెసఁగి
చిత్రరత్నద్యుతుల్ చెన్నొందు వేదికఁ
జిత్రపుష్పాకృతి శ్రీలఁదనరి
భాసురములైన మీ పెండ్లి సేసఁబ్రాలు
శ్రీలఁదేలించి లోకాల నేలఁజాలు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- సీతారాముల పెండ్లిలో నొకరిపై నొకరు పోసికొనిన సేసఁబ్రాలు తెల్లని తమ గుణమును వీడి తాము పడిన ఆయా ప్రదేశముల గుణములను స్వీకరించినవనుట నిది తద్గుణాలంకారము.

గమనిక:- తద్గుణ, సామాన్య, మీలనాలంకారములు ఒకటిగాఁ జూపట్టును. వీని భేదమిట్లు గుర్తింపనగు :-

౧. భిన్నగుణములైన రెండు వస్తువులుండి యందొకటి యధికబలమగు మఱియొకదాని గుణము స్వీకరించిన తద్గుణము.

౨. సమానగుణమున్ననే అన్యగుణాచ్ఛాదము గల్గింపునది సామాన్యము.

3. గుణముతో పనిలేకయే వస్తువుతో వస్తుతిరోధానము గల్గిన మీలనము.

అతద్గుణాలంకారము

స్వరూపము:- 'తగినంత కారణమున్నను పరగుణ స్వీకారము చేయనిచో అతద్గుణాలంకారమగును.'

ఉదా:- మందోదరీసతి మధుర వాగ్వీచికల్
పైపైనఁ బలుమారు పర్వఁగనియు
కైలాసగిరివాసు మేలిప్రసాదపు
నిండారు ఘుమఘుమ నింపఁబడియు
ఆమ్నాయవారిద మమృత ధారలుచిమ్మ
ముంచియెత్తఁగఁ దాను ముంపఁబడియు
అనుజన్ము ననునయ వ్యాహార మాధురి
మాటిమాటికి మీఁద మలయమనియు
చేదువిఱుగదు; తియ్యనగాదు, కాదె?
రావణాసురు తలఁపోర! రామచంద్ర!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- మధురాతి మధురములైన యనేక వస్తువుల సంసర్గమున్నను రావణుని భావము తన చేదుతనమును విడువలేదనుట నిది అతద్గుణాలంకారమైనది.

మీలనాలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒక వస్తువుచే మఱియొక వస్తువు ఆచ్ఛాదితమయ్యెనేని మీలనాలంకారమగును'

ఉదా:- చేర్చుక్కరతనాల చెన్నులన్నులమిన్న
మోముసొంపులలోన మునిఁగిపోయె
తాటంకి ముత్యాల తళతళల్ చంద్రాస్య
చెక్కుటద్దాలలోఁ జేరిపోయె
నానామణీరుచుల్ భాసిల్లు బింబోష్ఠి
యధరకాంతులలోనె యణఁగిపోయె
బంగారు పేరుల రంగారు మిలమిలల్
మేలిసారులలోన లీనమయ్యె
తొడవులకునెల్లఁ దొడవు మాపుడమిపట్టి
చోద్యమనిసీతఁ జూతురా సుదతులెల్ల
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఆభరణ ప్రభలు జానకి అవయవ సౌందర్యములో నిమీలితములైపోవుట నిది మీలనాలంకారమైనది.

ఉదాత్తాలంకారము

స్వరూపము:- 'సమృద్ధవస్తు వర్ణనము ఉదాత్తాలంకారమగును'

ఉదా:- అఖిలవిజ్ఞాన దీప్తామల రూపులై
తనరారు విబుధరత్నంబులొకట
చటులవిక్రమకళా చండమార్తాండులై
దైవాఱు వీరరత్నంబులొకట
సౌందర్య సర్వస్వ సారైక మూర్తులై
తనరుస్త్రీజాతి రత్నంబులొకట
ఉత్తుంగ హేమ శృంగోజ్జ్వలాగ్రంబులై
తగుమహాసౌధ రత్నంబులొకట
ఎందుగనరత్నములె కనువిందు సేయఁ
దరమె వర్ణింప సాకేత పురసమృద్ధి
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- శ్రీరామచంద్రుని రాజధానీ నగరసమృద్ధి వర్ణింపఁబడుట నిది ఉదాత్తాలంకారమైనది.

రసవదలంకారము

స్వరూపము:- 'ఒక రసము ప్రధానమగు మఱియొక రసమునకు అంగ మగునెడల రసవదలంకారమగును'

ఉదా:-

కమురక్రిఁబులకెత్తఁ గల్పప్రసూనాలు
లీలమాలలుగట్టి మాళ్ళిఁజేర్చు
కస్తూరి నలుగడల్ గుస్తరింపఁగ విడె
మందిచ్చి యధరమ్మునంటినొక్క
మలయజ పంకంబు నలఁదు నెపమున
హారాళిదీయఁగాఁ జేరవచ్చు
చెండి! మకరికల పిండు ద్రోలెదనని
వడి గండములు గూర్చిఁబుచుకఁదొడఁగు
ఆ కరమ్ములా! యివి; హా! రణాంగణమునఁ
బొరలుచున్నవి గ్రద్దలు పొడువ; నాథ!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- రణభూమిని తెగిపడియున్న రావణుని గాంచి యాతని యిల్లాండ్రు విలపించు ప్రకరణమునఁ జెప్పినది యిది. ఇందు కరుణ రసము ప్రధానము. శృంగార రసము దానికి అంగమైనది గావున నిది రసవదలంకారమైనది.

ప్రేయోలంకారము

స్వరూపము:- 'ప్రధానరసమునకు భావము అంగమగు నెడల ప్రేయోలంకారమగును.'

ఉదా:-

మంగళసరయూ తరంగిణీ శీకర
శీతలవాతముల్ చెలగుచుండ
అశ్రుధారామాలి కాలంకృతాస్యుండు
మారుతి పాదపద్మములు గొల్వ
పరతత్త్వ వేదులు బ్రహ్మవాదులు చిత్త
మిగురెత్త నిజతత్త్వ మెంచుచుండ
శ్రుత్యర్థములువోలె సొంపైన పీఠాన
వైదేహిరాములు వఱలుచుండ
నిలిచి నోరార రఘుపతీ! నీరజాక్ష!
యంచు నుతియించు భాగ్యము లమరునెప్పుడో!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేట రామ!

సమన్వయము:- నిరస్తలౌకిక వృత్తుడగు నొక భక్తుడు సకల జగదభిరాముడగు శ్రీరామచంద్రుని సన్నిధాన మెప్పుడుగల్గునా! యని ఆ భగవత్పరిసర సన్నివేశములను మనసున భావించుచున్నాడు. ఇది శాంతరసము. దీనికి ఆ భగవంతుని నుతించు భాగ్యము లమరు నెప్పుడో! అనుచో 'ఎప్పుడో' అను పదముతో సూచితమైన 'చింత' యను భావము అంగమైనది. కావున నిది ప్రేయోలంకారమైనది.

ఊర్జస్విదలంకారము

స్వరూపము:— 'ప్రధాన రసమునకు భావాభాస రసాభాసములు అంగములయ్యేనేని ఊర్జస్వ్యలంకారమగును.'

ఉదా: పటురటత్త్రావక పటహాభాంకృతి వైరి
వీరకాండము గుండె వ్రీలిపోవ
ధూళిమోములుగప్పఁ దూల మైదీవెలు
కన్నీరుజాలులు కాల్వగట్ట
ఆర్పులూర్పులు రేఁగ నధరమ్ములెండఁగఁ
బర్వెత్తునాదాయ పడఁతిగముల
దోఁచుకోవచ్చిన దొంగకిరాతులు
కదలు సవ్వారి పైయ్యెదలుగాంచి
తెళుకుతెళుకను వాలు చూపులనుగాంచి
మ్రానువడినిల్చి రట్టులే మఱచిజగము
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట ప్రధానరసము కరుణము. దానికి శృంగార రసాభాసము అంగమగుట నిది ఊర్జస్విదలంకారమైనది. అనుచితాలంబనము గావున నిట శృంగారము ఆభాసమైనదని భావము.

సమాహితాలంకారము

స్వరూపము:- 'భావశాంతి రసాంగమైనయెడల సమాహితాలంకార మగును.'

ఉదా:-
రాకేందుబింబమా! శ్రీకాంతుఁడీతఁడు;
రాఁగ శ్రీకడకె యూరేఁగవచ్చు!
రమణిరో! వసుమతీ రమణుఁడే యీతఁడు;
తన వసుమతిఁజూడఁ దరలఁదగును!
చంద్రాస్య! సితకీర్తి చంద్రికాలసితుఁడే;
చంద్రిక కేకేలు సాఁచనిమ్ము!
మానినీ! జానకీ జానియే, సీతా వి
నోదియే, వైదేహి మోది యితఁడు
శివుని వింటిని విఱచిన చేయి యిదిగో!
చూడు! మనఁ గొంటె చెలికత్తె; సొగసుమిన్న
సీత మోమున చిఱునవ్వు చెంగలించె
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము: నూతన వధువు సీతకు ప్రణయకోపము వచ్చినది. శ్రీరాముఁడును వాచబిడ్డఁడు. ఒకరికొకరు తీసిపోరు. ఆ స్థితిలో చెలికత్తె సీతతో 'ఈతఁడు శ్రీకాంతుఁడు' అనెను అనఁగా నీవు లక్ష్మివి; నీప్రియుఁడు అను అభిప్రాయము. సీత శ్రీని ఒక నాయికనుగాఁ దలచి 'అక్కడికే యూరేఁగు' మనెను. ఇట్లు చమత్కార సంభాషణముతో పనిగాదని దాసి వాచ్యముగా ఈతఁడు సీతాపతియని రెట్టించి 'ఇదిగో! నీ కొఱకు శివుని విల్లుకూడ విఱచిన చేయి చూమకొనుమని డాయఁజేసినది. ఆ గడ్డరితనమునకు సీత చిఱునవ్వునవ్వినది. అనఁగా ప్రణయ కోపభావము శాంతించిన దనినమాట. ఆ భావశాంతి శృంగార రసాంగముగుట నిది సమాహితమైనదని తాత్పర్యము.

భావోదయాలంకారము

స్వరూపము:- భావోదయము అన్యాంగమగునేని భావోదయాలంకారమగును.

ఉదా: అంగనామణీ! యీతఁడంగాధిపతి ముద్దు
పట్టియౌనఁగ విని వెట్టె జరిగె
అంభోజ వదన! కాంభోజుఁడీ రాజు
మోమునూడఁదఁ బెడ మోము వెట్టె
కామినీ రత్నమా! కాశి రూపేంద్రుని
పుత్రుఁడితఁడనఁ గేలు బులుసుతిప్పె
భాసురగాత్రి! యీ కోసలనాథు సు
మారుఁ జూడుమనఁగ నారసాక్షి
నాడఁగోరియుఁ గన్నెత్తి చూడలేక
నిలిచెఁ దలవాల్చి గీఱుచు నేల సీత
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతినామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- నానారాజ కుమారుల చిత్రపటములను కుమారియగు జానకికి చెలికత్తె చూపుచుండెను. ఒక్కొక్క రాజకుమారుని పటము చూచుట మానివైచుచు పెడమోము పెట్టుచును జరుగుచుండెను. ఇంతలో నెచ్చెలి ఈతఁడు కోసలరాజు కుమారుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁ డనెను. సీతకు తను దమ్ములు విరిసినవి. పటమును చూడఁబోయినది. లజ్జ కను లెత్తనీయలేదు. తలవాల్చి నిల్చినది. ఇందు సీతకు లజ్జయను భావము ఉదయించినది. ఇది రామునియొక్క రతికి అంగము గావున నిది భావోదయాలంకారమైనది.

భావసంధ్యలంకారము

స్వరూపము:- 'విరుద్ధములగు రెండుభావములకు సమావేశము గలిగిన భావ సంధ్యలంకారమగును.'

ఉదా:-
ఈరెండగాఁ దోఁచు వీర తేజంబును
నిలిచిన యోఁతీరు నిబ్బరంబు
అచ్చుగుద్దిన మేటి యాభిజాత్యంబును
విమలగుణంబుల కొముగుతళుకు
దోబూచులాడెడి తొలిజవ్వనపు పొంగు
ముసిముసి నవ్వుల మోముసౌరు
అపురూపమైనయా యందచందమ్ములు
చూపులో దీపించు చురుకుదనము
వెలయు రామునిపై సీత కలికికనులు
విరిసిపడి పర్వునంతలో మరలివచ్చు
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతినామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము.- జగన్మంగళ విగ్రహుండగు శ్రీరామచంద్రుఁడు శివధనుర్భంగము చేసి నిలుచుండెను. సీతకు కనులార ప్రియునిఁ జూడవలయునను ఔత్సుక్యము ఒకవైపున, కన్యా సహజమగు లజ్జ యొకవైపున పొడమినవి. విరుద్ధములగు ఈ రెండు భావములకు సమావేశము గలిగినది. కావున నిది భావసంధ్యలంకారము.

భావశబలతాలంకారము

లక్షణము:- 'అనేక భావములు ఒండొంటిని ఒరసికొనుచు పొడమిన భావశబలత యగును. ఆ భావశబలత ప్రధానాంగమైన భావశబలతాలంకారమగును.'

ఉదా:- మంజులాధర యీ నికుంజమ్ములోఁ బ్రేమ
దగఁ జిక్కించుకొనఁగా దాఁగెనేమొ!
ఇచ్చోటగా! కనులింతింతలుగఁ జేసి
యింతేనా దారుల కెదురు సూచు
ఏణాక్షి వనసీమ నేమైనదో? లేమ
చుట్టాలకే మోము సూపు టెటుల?
రాజవదన లేని రాజ్యమే గాని పో
ప్రాణంబు లేదాక నిలువనలదు
అంచు సీతను వెదకి సిక్క గాంచి కరఁగి
ఇట్లు విలపించె; ప్రీతి వర్షాలు జాలి
రమ్యగుణధాము! సజ్జనారామసోము!
విశ్వమిత్రనాము! గోపాలసేవరాము!

సమన్వయము:- సీతాపహరణమునకుఁ పిమ్మట ఆమె నన్వేషించు శ్రీరామచంద్రుని హృదయస్థితి యిట వర్ణితము. ఇట 'తన్ను బరీక్షింప దాఁగినదేమో!' యని వితర్కము; ఇచ్చోట...గా ఎదురులు చూచు' అని స్మృతి; ఏణాక్షి యేమైనదో! యని విషాదము; ఆమె చుట్టాలకు మోమెట్లు చూపుదును? అని లజ్జ; 'ప్రాణముల్ నిలువదని' నిర్వేదము; అను వివిధ భావము లొండొంటితో గలుగుట నిట భావశబలత. ఇది కరుణరసాంగమై యిట భావశబలతాలంకారమైనది.

సంసృష్ట్యలంకారము

స్వరూపము:- 'తిలతండుల న్యాయమునఁ గలిసిన అలంకారముల పరస్పర సమావేశము సంసృష్టియనఁబడును.'

ఉదా:

రుచిఘనాఘనరుచి రుచిరాంగుఁడీ రాజు
　　రాజన్య రాశిని రోజ నొంచియు
కుంఠిత దశకంఠ కంఠకుంఠనసుమహో
　　త్కంఠ కంఠీరవ కాంతులెసఁగ
ఈ క్షుద్రరాక్షస పక్షవిక్షేపదా
　　క్షమ్ము లీక్షణములో క్షయముగా వె
తుండెతుండెములుగా ఖండితమ్ముద్దండ
　　భండనమ్మున శత్రుకాండమిదిగో !
అంచు వానరభటు లాజిహార్చి విలువ
దాన వానీక మంతయుఁ దల్లడిల్లె
రమ్యగుణధామ ! సజ్జనారామసీమ !
విశ్వనుతనామ ! గోపాలపేటరామ !

సమన్వయము:- 'తుండెతుండె,' 'ఘనఘన,' 'రుచిరుచి,' 'కంఠ కంఠ,' అనుచో ఛేకానుప్రాసము; ఒక యక్షరమునకే అసకృదావృత్తి గలిగిన తక్కిన యెడల వృత్త్యనుప్రాసము నను శబ్దాలంకారములకిట సమావేశము గలుగుట ఇది సంసృష్టియైనది.

సమ్మేళనాలంకారము

స్వరూపము.- 'క్షీర నీరన్యాయమున గలిగిన యలంకార సమావేశము సమ్మేళనమనంబడును.' దీనినే సంకరాలంకారమందురు.

ఉదా:-

అరుణభుజా కిరణాగ్రి నారమ్మున
నసురాంధ కారమ్ము నణఁచివైచి
స్వీయానురాగ సంస్కృతిఁబంచి జగమున
ననురాగ రాగమ్ము లలమిమించి
నిజదీప్తి విలసన నిరతిసన్ముఖపద్మ
ములకు శోభలుగూర్చి వెలయఁజేసి
సన్మార్గవర్తియై జనరంజకత లోక
మిత్రవిఖ్యాతిని మెఱసిమిగుల
రహింగ జోదయ గిరిసీమ రాణవెల్గు
భాస్కరునిఁబోలి శ్రీరామభద్రుఁడదిగో!
రమ్యగుణధామ! సజ్జనారామసీమ!
విశ్వనుతనామ! గోపాలపేటరామ!

సమన్వయము:- ఇట రూపకమునను ఉపమయును శ్లేషయును క్షీర నీరములవలె విడదీయరాని విధమున సమావేశము గలుగుట నిది సమ్మేళనమైనది.

" మంగళం కోసలేంద్రాయ । మహనీయ గుణాత్మనే
చక్రవర్తి తనూజాయ । సార్వభౌమాయ మంగళమ్ "

శ్రీ శ్రీ శ్రీ